

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Təbii fəlakətlərin ölkənin iqtisadi sabitliyinə təsiri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Namazlı Mustafa Yusib

BAKI – 2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2020-ci il**

“Təbii fəlakətlərin ölkənin iqtisadi sabitliyinə təsiri” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 22

Magistrant

Namazlı Mustafa Yusib

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d., b.m.Quliyev Vüsal Mübariz

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof.Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Namazlı Mustafa Yusib oğlu and içirəm ki, “Təbii fəlakətlərin ölkənin iqtisadi sabitliyinə təsiri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına, istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SABİTLİYİNƏ TƏSİRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” və “Diqlas” ticarət mərkəzində və “EuroHome” tikinti materialları bazarı ərazisində baş vermiş yanğın, 10 dekabr 2019-cu il tarixində Bakı şəhəri, Binəqədi rayonunda “EuroHome” tikinti materialları bazarı ərazisində baş verən yanğınlar zamanı sahibkarlara külli miqdarda zərər dəyməsi daşınmaz əmlakın icbari sığortasını aktual mövzuya çevirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Azərbaycan Respublikası “Alp qırışıqlığı”nda yerləşdiyi üçün zəlzələ bölgəsi hesab olunur. Təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman əhalinin əmlakına külli miqdarda zərər dəyir. Həmin zərər dövlət büdcəsindən qarşılandığı üçün dövlət büdcəsinə mənfi təsir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Məlumat toplama metodunun “ikinci əldən məlumat toplama” növündən istifadə olunmuşdur. Beləki İSBİS – dən əldə edilən statistik məlumatlar əsasında DƏİS və DƏİMMİS – in vacibliyi təhlil edilmişdir. SWOT təhlil vasitəsilə ölkədə icbari sığorta sahəsinin hal – hazırki vəziyyəti araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası əsasən İSBİS-dir. Bu sahədə yazılan elmi kitablardan, Türkiyə modelindən istifadə edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasının yeniliyi mövcud biliklərin əsasında yeni elmi faktlar, elmi məlumat və biliklər almaq üçün tətbiq edilən üsulları əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı milli icbari sığorta bazarının inkişaf problemlərinə dair elmi kitabların olmasına baxmayaraq, əksəriyyəti rus dilindən tərcümə olunmuşdur. Düşünürəm ki, həmin kitablar milli icbari sığortaya uyğun deyildir.

Tədqiqatın nəticələri: bu sahədə aparılacaq növbəti elmi araşdırmalar üçün təkan verə bilər. Risklərin idarə edilməsində bu tədqiqat faydalı olacaq.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Sığorta sahəsinin inkişaf etdirilməsi ÜDM göstəricisinə müsbət təsir edəcək. Təkliflər nəzərə alınarsa, sığorta haqqlarından risk hovuzu yaranacaq və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında həmin hovuzdan istifadə ediləcək. Məqsəd isə dövlət büdcəsində xərclərin, yəni büdcə yükünün azaldılmasına hesablanmışdır.

Nəticələrin mümkün tətbiq sahələri Sığorta bazarı, Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, İqtisadiyyat sahəsi nəzərdə tutulub.

Açar sözlər: Təbii fəlakət, İcbari sığorta, risklərin idarəedilməsi, İqtisadiyyat

THE EFFECT OF NATURAL DISASTERS ON THE COUNTRY'S ECONOMIC STABILITY

SUMMARY

Relevance of the study “Strategic Roadmap for the Development of Financial Services in the Republic of Azerbaijan” approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 1138 dated December 6, 2016 and fire in Diglas shopping center and EuroHome construction materials market, December 10, 2019 Compulsory real estate insurance has become a topical issue due to the large-scale damage caused to entrepreneurs during the fires that took place in the territory of the EuroHome construction materials market in the Binagadi district of Baku in 2006.

Aims and objectives of the study: The Republic of Azerbaijan is considered an earthquake zone due to its location in the "Alpine fold". When natural disasters occur, the property of the population is severely damaged. Since this loss is covered by the state budget, it has a negative impact on the state budget.

Research methods used: The “second-hand data collection” type of data collection method was used. Thus, on the basis of statistical data obtained from ISBIS, the importance of DAIS and DAIMMIS was analyzed. The current state of the compulsory insurance sector in the country was investigated through the SWOT analysis.

Research database: The research database is mainly ISBIS. Scientific books written in this field, the Turkish model were used. The novelty of the research database covers the methods used to obtain new scientific facts, scientific information and knowledge based on existing knowledge.

Limitations of the study: Although there are scientific books on the development of the national compulsory insurance market during the study, most of them have been translated from Russian. I think that these books do not comply with the national compulsory insurance.

Findings: may provide impetus for further research in this area. This research will be useful in risk management.

Scientific and practical significance of the results The development of the insurance sector will have a positive impact on GDP. If the proposals are taken into account, a risk pool of insurance premiums will be created and this pool will be used to eliminate the consequences of natural disasters. The goal is to reduce expenditures in the state budget, ie the budget burden.

Possible areas of application of the results are the insurance market, the State Committee for Property Affairs, and the economy.

Keywords: Natural Disaster, Compulsory Insurance, Risk Management, Economics

İXTISARLAR VƏ İŞARƏLƏR:

AMEA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
AR	Azərbaycan Respublikası
AVSMMİS	Avtonəqliyyat Vasitəsi Sahiblərinin Mülki Məsuliyyətinin İcbari Sığortası
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
İXM	İnzibati Xətalər Məcəlləsi
İSB	İcbari Sığorta Bürosu
İSBİS	İcbari Sığorta Bürosunun İnformasiya Sistemi
DƏİS	Daşınmaz Əmlakın İcbari Sığortası
DƏİMMİS	Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası
ƏMDK	Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi
FHN	Fövqəladə Hallar Nazirliyi
RSXM	Respublika Seysmoloji Xidmət Mərkəzi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul
YKS	Yaşıl Kart Sistemi

Türk dilində

AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
ASK	Afet Sigortaları Kanunu
DASK	Doğal Afet Sigortaları Kurum
ZRS	Zorunlu Trafik Sigortası

İngilis dilində:

USGS	United State Geological Survey
-------------	--------------------------------

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SABİTLİYİNƏ TƏSİRİNİN MAHIYYƏTİ.....	10
1.1.	İqtisadi sabitliyin mahiyyəti.....	10
1.2.	Dövlətin təbii fəlakətlərlə bağlı gördüyü tədbirlər və sığortanın rolu.	13
1.3.	Sığorta növləri və İcbari Sığorta Bürosunun sığorta sahəsində əhəmiyyəti.....	19
1.4.	Təbii fəlakətlər üzrə sığorta təminatlarının təkrar sığortası.....	31
II FƏSİL.	TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADIYYATINA VURDUĞU ZƏRƏRLƏRİN TƏHLİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	35
2.1.	Təbii fəlakətlərin başvermə tezliyi və ölkənin iqtisadiyyatına vurduğu zərərlərin təsnifatı.....	35
2.2.	Sığorta şirkətlərinin təkrar sığortası üzrə gəlir və xərcləri.....	39
2.3.	Sığorta şirkətlərinin daşınmaz əmlakdan əldə etdiyi mənfəətin təsnifatı.....	40
2.4.	Sığorta sahəsinin SWOT təhlili.....	46
III FƏSİL.	TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SABİTLİYİNƏ TƏSİRİNİN MİNİMUMA ENDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	50
3.1.	Azərbaycan Respublikası Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, İcbari Sığorta Bürosu və Azərişiq arasında IT inteqrasiyası.....	50
3.2.	AR Qanunlarında dəyişikliklərin edilməsi.....	53
3.3.	Risk hovuzunun əmələ gətirilməsi.....	54
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	59
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	61
	Cədvəllərin siyahısı.....	64
	Sxemlərin siyahısı.....	65
	Şəkillərin siyahısı.....	65
	Qrafiklərin siyahısı.....	65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” hazırlanmışdır. Həmin strateji yol xəritəsi sığorta (maliyyə) sahəsinin qısa (2020-ci ilədək), orta (2025-ci ilədək) və uzunmüddətli dövrləri (2025-ci ildən sonrakı dövr) əhatə edən inkişafına dair tədbirlər planını nəzərdə tutur. “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 iyun 2011-ci il tarixli 165-IVQ nömrəli Qanununun 35.2-ci maddəsinə əsasən hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus tikililərin, yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin, yaşayış evləri və binalarının, mənzillərin, habelə dövlət əmlakının sığortası icbaridir. 26 mart 2019-cu il tarixində Bakı şəhəri, Nizami rayonu, Qara Qarayev küçəsi 81Q ünvanında yerləşən “Diqlas” ticarət mərkəzində baş vermiş yanğın, 10 dekabr 2019-cu il tarixində Bakı şəhəri, Binəqədi rayonunda “EuroHome” tikinti materialları bazarı ərazisində baş verən yanğınlar zamanı sahibkarlara külli miqdarda zərər dəyməsi daşınmaz əmlakın icbari sığortasını aktual mövzuya çevirmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycan Respublikası “Alp qırışıqlığı”nda yerləşdiyi üçün zəlzələ bölgəsi hesab olunur. Təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman əhalinin əmlkanına külli miqdarda zərər dəyir. Həmin zərər dövlət büdcəsindən qarşılandığı üçün dövlət büdcəsinə mənfi təsir.

Bu mövzu üzrə bir neçə dissertasiya, məqalə, araşdırma mövcuddur. Lakin daha geniş tədqiq edilməmişdir. Düşünürəm ki, sığorta sahəsi üzrə daha dərin araşdırmaya ehtiyac vardır. Araşdırıldıqca sığorta sahəsi daha da inkişaf edəcək. Sığorta sahəsinin daha da inkişafı üçün vətəndaşlar öz daşınar və daşınmaz əmlaklarını, öz həyatlarını mütəmadi olaraq sığorta etdirməlidir

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardır:

- milli sığorta sahəsinin inkişaf etdirilməsi;
- sığortanın elektronlaşdırılmasına təkan vermək;

- təbii fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasına xərçələnən maliyyə vəsaitinin dövlət büdcəsindən sərf edilməsinin qarşısının alınması;
- risk hovuzunun yaradılması
- DƏİS və DƏİMMİS-ə vətəndaş marağının artırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat obyektı milli sığorta bazarının daşınmaz əmlakın sığorta növü nəzərdə tutulur. Predmet isə təbii fəlakətlər zamanı ölkə iqtisadiyyatına dəyər biləcək mənfi təsirlərinin daşınmaz əmlakın sığortası vasitəsi ilə aradan qaldırılmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası əsasən İSBİS-dir. Bu sahədə yazılan elmi kitablardan, Türkiyə modelindən istifadə edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasının yeniliyi mövcud biliklərin əsasında yeni elmi faktlar, elmi məlumat və biliklər almaq üçün tətbiq edilən üsulları əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı milli icbari sığorta bazarının inkişaf problemlərinə dair elmi kitabların olmasına baxmayaraq, əksəriyyəti rus dilindən tərcümə olunmuşdur. Düşünürəm ki, həmin kitablar milli icbari sığortaya uyğun deyildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta sahəsinin inkişaf perspektivləri araşdırılır.
- DƏİS-in elektronlaşdırmasının mahiyyəti təhlil edilir.
- Sığorta sahəsinin iqtisadi sabitliyə müsbət təsir etməsi üçün təkliflər verilir.
- Sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin artırılması istiqamətində risk hovuzunun təsirləri araşdırılır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Sığorta sahəsinin inkişaf etdirilməsi ÜDM göstəricisinə müsbət təsir edəcək. Təkliflər nəzərə alınarsa, sığorta haqqlarından risk hovuzu yaranacaq və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında həmin hovuzdan istifadə ediləcək. Məqsəd isə dövlət büdcəsində xərclərin, yəni büdcə yükünün azaldılmasına hesablanmışdır.

I FƏSİL. TƏBİİ FƏLAKƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SABİTLİYİNƏ TƏSİRİNİN MAHIYYƏTİ

1.1. İqtisadi sabitliyin mahiyyəti

İqtisadiyyat dedikdə, insanların öz sonsuz tələbatlarının ödənilməsində məhdud ehtiyatlardan daha faydalı şəkildə istifadəsini öyrənən elm nəzərdə tutulur. İnsanların tələbatları hər zaman artandır və bu artım həndəsi silsilənin artımına bənzəyir. Lakin ehtiyatlarımız çox məhduddur və bundan faydalı şəkildə istifadə etməyimiz mütləqdir. İnsanların sayı artıqca bizim iqtisadi sabitliyimiz biraz daha pozulur və ehtiyatlarımız azalır, çünki həmin ehtiyatları daha çox insan istifadə etdikcə ehtiyatlar sürətlə azalır. İqtisadi sabitliyin insan amili dedikdə, insanın öz ehtiyaclarının nə dərəcədə ödəməsi və həmin ehtiyatlardan nə dərəcədə səmərəli istifadəsi nəzərdə tutulur. İnsanların iqtisadi sabitliyi müxtəlif amillərlə pozula bilər:

1. Gəlirinin aşağı düşməsi. Bu zaman insan maddi sıxıntılar yaşayır və alışdığı iqtisadi sabitlik pozulur.

2. Təbii fəlakətlər. Əgər insanın evi təbii fəlakətlər zamanı dağılırsa, evsiz qalacaq. Ya yeni ev almalı, ya mənzilini təmir etdirməlidir və ya kirayə mənzilə köçməlidir. Bu zaman aylıq xərclərinə mənfi təsir edəcək və iqtisadi sabitliyi pozulacaq.

İqtisadiyyatda yaranan əsas problem insanların maksimum ehtiyata sahib olmaq istəyidir. Bu istəklərin ərsəyə gəlməməsinin səbəbi resursların məhdud olmasıdır. Resursların məhdudluğundan insanlar bəzi seçimlərlə qarşılaşırlar.

İqtisadiyyat 2 hissəyə ayrılır:

1. Mikroiqtisadiyyat - qısaca olaraq lokal iqtisadiyyat adlandırmaq olar. Fiziki və hüquqi şəxslərin etdiyi seçimləri və həmin seçimlərin bazarda hansı reaksiya ilə qarşılaşdığını və hökumətin gördüyü tədbirlərlə əlaqəsini izah edir. İqtisadiyyatın bu hissəsi bazarı lokal və yerli səviyyədə öyrənir. Misal olaraq ev təsərrüfatının verdiyi qərarlar, gəlir və xərcləri, fiziki və hüquqi şəxslərin məşğul olduğu sahələr və onların hansı məhsulu istehsal etmələrini göstərmək olar.

2. Makroiqtisadiyyat - isə milli və qlobal iqtisadi problemləri araşdırıb öyrənir. Makroiqtisadiyyatın öyrəndiyi sahələr mikroiqtisadiyyatın öyrəndiyi sahələrdən daha geniş və qlobaldır. Belə düşünə bilərik ki, dünyadakı inflyasiya səviyyəsi, işsizliyin artıb-azalmasındakı səbəblər, ÜDM, ÜMM makro iqtisadiyyatın sahələridir.

İndi isə dövlətin iqtisadi sabitliyini araşdıraq. Dövlət çalışır ki, həm vətəndaşları fəravan və iqtisadi cəhətdən asılı olmadan yaşasın, həm də ölkə digər ölkələrdən iqtisadi və siyasi cəhətdən asılı olmasın. Əgər bu 2 amili qoruya bilərsə, iqtisadi sabitliyə nail olacaq.

Sabitliyin təmin edilməsində dövlətin funksiyaları mühüm rol oynayır.

“Dövlətin funksiyası dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin, dövlət fəaliyyətinin həmin istiqamət ilə sıx əlaqədə olan məzmun, forma və metodlarının vahidini özündə təcəssüm etdirir.” (http://anl.az/el/alf25/sha_disr&p.pdf, 14 səh)

1. Daxili funksiya:

1) **İqtisadi funksiya** dedikdə, dövlətin iqtisadiyyata necə təsir etməsi nəzərdə tutulur. Bazar iqtisadiyyatında iqtisadiyyat dövlət tərəfindən deyil iqtisadi metodlarla tənzimlənir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bazar iqtisadiyyatında dövlətin yaxından təsiri bir xeyli məhdudlaşdırılır. P.Samuelson və V.Nordxausa görə dövlətin iqtisadi funksiyaları aşağıdakılardır:

- **Səmərəlilik** - dövlət bazarın inhisarı kimi “səhvini” düzəldir.
- **Ədalətlik** - gəlirlərin yenidən bölgüsünü təşkil edir.
- **Sabitlik** - işsizlik, inflyasiya və iqtisadi artımı tənzimləyir.

Ölkəmizdə inzibati - amirlik sistemi hökm sürür və bazar iqtisadi sistemə keçid, azad rəqabət və iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesləri həyata keçirilir.

Amerika İqtisadçıları K.R.Makkonell və S.L.Bryuya əsasən iqtisadi funksiyalar aşağıdakılardır:

a) Rəqabət müdafiəsi - iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Adam Smithə görə rəqabət bazar üçün “gizli əl”-dir. Ölkəmizdə rəqabət mühitinin müdafiəsi üçün “Haqsız rəqabət haqqında” AR Qanunu və “Antiinhisar fəaliyyəti

haqqında” AR Qanunu mövcuddur. Ölkədə bu qanunların mövcud olması haqız rəqabətin və inhisarçılığın qarşısını alır. Rəqabət mühitinin qorunması ölkədə mal və əmtəə istehsalı və xidmətlərin keyfiyyətinin artmasına təkan verir.

b) Gəlir və sərvətlərin yenidən bölgüsü - dövlət çalışır ki, ölkə gəlirləri, vergilər, sərvət yenidən bölüşdürülməsi daha ədalətli olsun, cəmiyyət qarşısında duran problemlərə və iqtisadi sahələr arasında səmərəli bölüşdürülsün. İşsiz vətəndaşlara müəyyən müavinət və pensiya yaşına çatmış şəxslərə pensiya verilməsi, yoxsulları dövlət hesabına müalicəsi, müəyyən sosial təminatlar, istehlakçıların müdafiəsi buna misal ola bilər.

c) İqtisadiyyatın stabilləşdirilməsi - aparıcı iqtisadçılar düşünür ki, maliyyə, büdcə və pul-kredit vasitəsilə iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsi mümkündür.

İqtisadiyyatın stabilləşdirilməsi üçün ölkədə siyasi və maliyyə sabitliyi mütləqdir. Siyasi sabitlik mövcud olduqda xarici investorlar üçün ölkəmiz çox əlverişli görünür və onların ölkəmizə qoyduğu sərmayələrlə iqtisadi sabitliyə nail olunur. Maliyyə sabitlik dedikdə isə milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin artırılması, inflyasiyaya səviyyəsi və digər məsələlər nəzərdə tutulur.

2) Sosial funksiya - əhalinin sosial müdafiəsinə, bütün cəmiyyət üzvləri üçün normal həyatın təmin edilməsinə hesablanır. Sosial sahədə həyata keçirilən məsələlər əhalinin təhsil səviyyəsinin artırılmasını, səhiyyə və sosial müdafiəsini əhatə edir.

a) Təhsil səviyyəsi - dövlət əhalinin savadlanmasına maraqlıdır. 11 illik məcburi təhsilin olması, dövlət hesabına təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti əhalinin savadlanması üçündür. Təhsil almış vətəndaş ölkəyə maliyyə axınına səbəb ola bilər.

b) Səhiyyə - Sağlam vətəndaş dövlət üçün çox vacibdir. Əgər vətəndaşlar arasında yoluxucu xəstəliklər yayılarsa, ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir edə bilər. Buna misal olaraq Koronavirusu göstərmək olar. Çinin Uhan şəhərindən başlayan bu virus dünya ölkələrində yayılmaqdadır. Virus nəticələrinin aradan qaldırılması üçün ölkəmizdə Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargah yaradılmışdır. Qərargah vasitəsilə təhlükənin qarşısının alınması, operativ həyata keçirilir. (<https://koronavirusinfo.az/az/page/haqqimizda/nazirler-kabineti-yaninda-operativ-qerargah>)

Dövlət virusun daha geniş yayılmaması üçün karantin rejimi tətbiq etmişdir. Qısamüddətli dövr üçün karantin rejimi dövlət büdcəsinə mənfi təsir etsə də, uzunmüddətli dövr və əhalinin sağlamlığı üçün vacibdir.

3) Ekoloji funksiya - Təbiətin mühafizəsi, ekoloji vəziyyətin qorunması dövlətin vəzifələrindəndir. Bu səbəbdən “Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında” AR Qanunu mövcuddur. Qanunun məqsədi təbiətin mühafizəsini təşkil etməkdir. Təbiətdən istifadəyə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsi, habelə müvafiq fəaliyyət istiqamətləri üzrə nazirliklər və yerli idarəetmə orqanları həyata keçirirlər (http://anl.az/el/alf25/sha_disr&p.pdf 25 səh.)

4) Hüquq qaydasının mühafizəsi funksiyası - qanunun aliliyini və hər bir vətəndaş tərəfindən riayət edilməsini təmin edən dövlət funksiyasıdır. Qanunlara riayət edilməməsinə görə qanunlarda nəzərdə tutulan müvafiq qaydalara əsasən məhkəmə, prokurorluq və digər dövlət orqanları tərəfindən müəyyən cəzalar tətbiq edilir.

2. Xarici funksiyalar - Beynəlxalq aləmdə fəaliyyət nəzərdə tutulur. Dövlətin məqsədi digər dövlətlərlə dostluq münasibətlərini möhkəmləndirməkdir. Möhkəmləndirməkdə məqsəd siyasi və maliyyə sabitliyinə nail olmaq, və ölkə büdcəsinə xarici valyutanın axınına təkan vermək, əhalinin gəlirlərini və alıcılıq qabiliyyətini artırmaqdır.

1) Ölkənin müdafiəsi funksiyası - AR Konstitusiyasına əsasən AR öz təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Silahlar qüvvələr yaradır. Bu funksiya digər funksiyalarla sıx əlaqəlidir.

1.2. Dövlətin təbii fəlakətlərlə bağlı gördüyü tədbirlər və sığortanın rolu

İnsanlar daima ətraf mühiti dəyişdirirlər. Belə ki əhalinin sayı artıqca insan tələbatı artır, bu tələbatı qarşılamaq üçün təbiətdən (torpaq, su, bitki ölüyü, heyvanlar aləmi, təbii ehtiyatlar) yararlanmağa məcburdur. Yararlandıqca təbiətə müəyyən ziyan vurur. İnsanların bu cür təsərrüfat fəaliyyəti təbii fəlakətlərin sayının artmasına səbəb olur. Həm insanların, həm də dövlətin iqtisadi sabitliyinə təbii fəlakətlərin vurduğu fəsadlar mənfi təsir edir. Belə ki, vətəndaşların və dövlət büdcəsinin maliyyə itkisinə səbəb olur.

Təbii fəlakətlər dedikdə, insan iradəsindən asılı olmadan baş verən, təbiətə ziyan vuran təbii hadisələr nəzərdə tutulur.

Başvermə zamanına görə iki cür olur:

- 1) qəflətən baş verənlər (zəlzələlər, qasırğalar, tornadolar)
- 2) uzunmüddətli olanlar (epidemiya, daşqınlar, epizootiyalar)
(http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_umumi.pdf?fbclid=IwAR1nDQHi-hFqIu5r-9n9SMSi0Jx4gX-ouWDM0Yr_dGDbA_wYvIzcCgwRe1U)

Təbii fəlakətlər müxtəlif səbəblərdən yaranır:

1) Təbii amillər - Textonik tavalarının hərəkəti səbəbindən baş verən zəlzələlər və sürüşmələr, yerdaxili enerjinin üzə çıxması ilə yaranan vulkanlar, dəniz, göl və çaylarda suyun səviyyəsinin artması nəticəsində yaranan daşqın və sunamiləri misal göstərmək olar.

2) İnsan faktoru- insan fəaliyyəti torpaq eroziyasına, uçqunlara səbəb olur.

Zəlzələ - Yer səthində baş verən textonik tavaların hərəkəti zamanı yaranan təbii fəlakətdir. Seysmologiya zəlzələni tədqiq edən elm sahəsidir. Ölkəmizdə bu sahənin tədqiqatı və öyrənilməsi ilə AMEA nəzdində RSXM məşğul olur. Bu mərkəzin 35 peyk rabitəsi ilə işləyən seysmik stansiyası və 24 GPS stansiyası mövcuddur. (<https://www.seismology.az/az/about/>) Online olaraq zəlzələlərin baş verməsini Zəlzələ haqqında Təcili Məlumat Bürosundan əldə etmək mümkündür. (<https://www.seismology.az/az/earthquakes/>)

Zəlzələni ölçmək üçün 1902-ci ildə Cüzeppi Merkal tərəfindən 12ballıq zəlzələ şkalası tərtib edildi. Hal hazırda zəlzələnin gücünü Rixter şkalası ilə ölçülür:

2 baladək - bu zəlzələlər hiss edilmir və gündəlik 8-10 min dəfə baş verir.

2-4 ballıq - “minortəkan”. İllik 50min dəfə görülür və hərəkətsiz insanlar bu zəlzələni hiss edə bilər.

4-6 ballıq - illik 7 min dəfə qeydə alınır və insanlar tərəfindən hiss edilir. Köhnə binalar zədələnir və çatlar yaranır.

6-7 ballıq - “Güclü təkan”. İllik 120 dəfə baş verir. Sumanilər yarana bilər, ölən və yararlananların olmasının mümkündür.

7-8 ballıq - İllik 18 dəfə baş verir. Binalara ağır zərər verə bilər. Torpaqda iri çatlar yaranır.

8-9 ballıq - “Nəhəng təkan”. Daha geniş ərazilərdə daha geniş fəsadlar törədir. İllik bir neçə dəfə qeydə alınır. Xeyli ölən və yararlananlara səbəb ola bilər.

9-10 ballıq - 20 ildə bir dəfə qeydə alınır. İqtisadiyyata və ətraf aləmə dəhşətli ziyan vura bilər.

10 baldan yuxarı - nadir hallarda baş verir. Həmin zəlzələlər nəticəsində global fəlakətlər yaranır.

Tarixdə ilk zəlzələ haqqında məlumat eramızdan 2050 il əvvələ aiddir. Son 500 il ərzində dünyada zəlzələlər nəticəsində 4,5 milyon insan öz həyatını itirib. Tarixi mənbələrin verdiyi məlumata görə Azərbaycanda qeydə alınan ilk yeraltı təkanlar V əsrə təsadüf edir. 427-ci ildə Gəncə şəhərində baş verən zəlzələ ölkədə ilk zəlzələ hesab edilir. 9 bal gücündə olan bu zəlzələ nəticəsində yüz minlərlə insan həlak olmuşdu. Qeyd edək ki, bu zəlzələ haqqında məlumatlar olduqca məhdud xarakterlidir (Ağalarlı M. (12 aprel 2020-ci il)

(<http://www.science.gov.az/news/open/12692?fbclid=IwAR0DloIJSJUDvOp0gPWn97vpWM9miakd5dl8PVUaBmJxIX74VLHW18oW5zc>)

Vulkan - Yerin dərinliyindən xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar püskürən, Yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. (<http://www.fhn.gov.az/?aze/menu/59/131>) Vulkanları öyrənən elm sahəsi vulkanologiyadır. **Aktivliyinə görə:**

1) **Fəaliyyətdə olan** - Püskürməsi haqqında əldə tarixi yazılı məlumat olan vulkanlara fəaliyyətdə olan vulkanlar deyilir. Dünyada 817 fəaliyyətdə olan vulkan

mövcuddür. Bu vulkanların 75 %-i Sakit Okean odlu qurşağında yerləşir. 79-cu ildə Vezuvi vulkanının püskürməsi nəticəsində Pompey şəhəri tamamilə vulkan lavasının altında qalmışdır. Etna vulkanının püskürmə dövrülüyü hər 10 ildən birdir. (Səfərov E. 20.09.2012, “Vulkan haqqında” Səh. 12, <http://www.anl.az/down/meqale/paritet/2012/sentyabr/263220.htm>)

2) Sönmüş - Püskürməsi haqqında əldə heç bir tarixi yazılı məlumat olmayan vulkanlara sönmüş vulkanlar deyilir. (Səfərov Elnur 20.09.2012, “Vulkan haqqında” Səh. 12, <http://www.anl.az/down/meqale/paritet/2012/sentyabr/263220.htm>) Bəzən sönmüş hesab edilən vulkan həтта aktiv vulkana çevrilə bilər. Misal olaraq Çilidə 9 sönmüş vulkan 1960-cı ildə püskürmüşdür.

Palçıq vulkanları - Geologiyanın mühüm sahələrindən biridir. Azərbaycan ərazisi planetimizdə palçıq vulkanizminin inkişaf etdiyi unikal və klassik ərazidir. (Ağahüseyn Ş., 03.03.2010, “Azərbaycan palçıq vulkanları ölkəsidir” Səh. 6, <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/mart/110320.htm>)

Palçıq vulkanları zəlzələnin bir növ xəbərçisidir. Beləki zəlzələdən öncə həmin vulkanlarda aktivləşmə hiss olunur və onların tərkibində bəzi kimyəvi elementlərin yüksək faizdə olması bizə zəlzələnin baş verməsi haqqında məlumat verir.

Vulkanların vura biləcəyi zərəri azaltmaq üçün bir sıra tədbirlər görülür:

1. Vulkanların həyat fəaliyyəti proqnoz edilir, yəni püskürmə dövrülüyü müəyyən edilməsi;
2. Vulkanlar xüsusi stansiyalar ilə müşahidə edilməsi;
3. Vulkan ətrafında müdafiə bəndlərin qurulması;
4. Vulkan püskürmədən öncə insanların təxliyyə edilməsi.

Dolu - ilin isti dövründə topa yağış buludlarından dənə-dənə xırda buz halında düşən atmosfer yağıntıların bir növüdür. Bulud daxilində qar topalarının hərəkəti nəticəsində yaranır. Tərkibində buz kristalları ilə bərabər soyuq su damcıları olur və Buz qatı ilə örtülür.

http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_umumi.pdf?fbclid=IwAR3cmImbE8pfmBPsByWcPEnt3GwM0uwF8DUEAcNB839rGjrmxAsyVrcYsE, Fövqəladə halların təsnifatı, 2015) Dolu dənələri həddən artıq soyumuş buludda təsadüfi olaraq donan ayrı-ayrı damcıların yaranması nəticəsində meydana gəlir.

Sel - dağ çaylarının yatağında intensiv yağışın, buz və mövsimi qar ərimələrinin nəticəsində gözlənilmədən yaranan palçıqlı və daşlı-palçıqlı axındır. (http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_az03032016.pdf?fbclid=IwAR1olRyHJQzz4kXzkluciclQKQyYAcTiWS6NgRgocHA0GG-HElRqzrfHVSsw)

Daşqın - dənizdə, göldə, çayda suyun səviyyəsinin kəskin surətdə qalxması nəticəsində ətrafi su basması deməkdir. (<http://www.fhn.gov.az/?aze/menu/59/134>)

Cədvəl 1: Su axımının miqdarına görə fazaların ayrılması

Faza	Daşqın dövrü	Max səviyyə(aylar)	Su sərfi
I	yaz və yay	V – VI	45-70%
II	Yay	VII – VIII	10-20%
III	payız və qış	IX – II	25-40%

Mənbə: http://elibrary.bsu.az/books_170/N_38.pdf sə228.

I fazaya nəzər yetirsək, yaz və yay daşqınları martdan iyuna qədər davam etdiyini görürük. Daşqınların maksimum səviyyəsi may iyun arasına təsadüf edir. Su sərfi isə 45-70% arasındadır.

II fazada daşqınlar yay aylarında baş verir. Suyun maksimum səviyyəsi iyul və avqust aylarına təsadüf edir. Su sərfi 10-20% təşkil edir.

III faza payız və qış ayları üçün xarakterikdir. Çaylarda su sərfi dəyişmir. Yanvar ayında ən az su sərfi baş verir və 25-40% təşkil edir.

Leysan - qısamüddətli atmosfer yağıntısı. Adətən yağış halında düşür, intensivliyi adətən 1-3 mm/dəq və daha çox olması ilə fərqlənir.

Yer sürüşməsi - torpağın alt və ya üst qatının müəyyən qədər kəskin yer dəyişməsidir.

Dövlət təbii fəlakətlərlə hər zaman mübarizə aparır. Çünki təbii fəlakətin törədə biləcəyi hər hansı zərər dövlətin büdcəsinə və iqtisadi sabitliyinə mənfi təsir edə bilər. Bu mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün müxtəlif tədbirlər görməkdədir:

1. XX əsrdə Kür və Araz çaylarında baş verən daşqınlardan əhalini qorumaq üçün həmin çaylar boyunca 642 km uzunluğunda qoruyucu torpaq bəndlər inşa edilib (http://elibrary.bsu.az/books_170/N_38.pdf 22 səh.)

2. Daşqınların qarşısını almaq üçün 1953-cü ildə Mingəçevir, 1980-ci ildə Şəmkir, 2000-ci ildə Yenikənd, 1970-ci ildə isə Araz çayında Araz su qovşağı tikilmişdir.
3. Neftçala rayonunda 2003-cü, 2006-cı, 2010-cu illərdə Kür çayının deltası və yatağı dərinləşdirilmişdir.
4. Daşqınların qarşısının alınması məqsədilə aşağıdakı su anbarları tikilmişdir:

Cədvəl 2: Daşqınların qarşısının alınması məqsədilə tikilən su anbarları

Su anbarları	Istifadəyə verilən il	Sahəsi (km ²)	Həcmi (m ³)
Mingəçevir	1953	625	16070 mln
Araz su qovşağı	1970	145	1350 mln
Şəmkir	1980	116	2677

Mənbə: http://elibrary.bsu.az/books_170/N_38.pdf məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Dövlətin gördüyü digər tədbir “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2011-ci il 24 iyun tarixli, 165-IVQ nömrəli Qanununun 27-ci maddəsinə əsasən zərərçəkən sığorta olunanların və zərər vurulan üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsini, icbari sığorta sisteminin sabitliyi və inkişafını təmin etmək üçün, habelə bu Qanunla tənzimlənən funksiyaların həyata keçirilməsi məqsədilə bu Qanunun tələbləri nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq hüquqi şəxslərin ittifaqı kimi təsis edilən və fəaliyyət göstərən İcbari Sığorta Bürosudur. (<http://www.e-qanun.az/framework/22228>)

Təbii fəlakət fəsadlarının aradan qaldırılmasında sığortanın rolu böyükdür. Misal olaraq “Daşınmaz Əmlakın İcbari Sığortası” sığorta növünü göstərmək olar. Belə ki, vətəndaş öz əmlakını bu sığorta növündə sığortalayacağı təqdirdə təbii fəlakət baş verən zaman kompensasiya dövlət büdcəsindən deyil sığorta şirkətləri tərəfindən ödəniləcək. Buradan göründüyü kimi təbii fəlakət dövlət büdcəsinə mənfi təsir etmədi. Əmlakın icbari sığortası mövcudluğu şəraitində sığorta bazarı formalaşır və vətəndaşların ödədiyi sığorta ödənişləri sayəsində sığorta bazarında canlanma yaranır, bu da yeni iş yerlərinin artması deməkdir.

Türkiyədə dövlətin təbii fəlakətlərlə bağlı gördüyü tədbirlər:

Türkiyə textonik, seymoloji, topoqrafıq və iqlim quruluşuna görə təbii fəlakətlərin baş verdiyi bir ölkədir. Ortalama hər il 5-6 bal arası ən az bir zəlzələ baş verməkdədir.

Türkiyədə təbii fəlakətlərlə bağlı məsələ ilk dəfə 1939-cı ildə “Ərzincan zəlzələsi” sonrası araşdırılmağa başlanılmışdır. 1999-cu il “Marmara zəlzələsi” isə dönüm nöqtəsi olmuşdur.

Zəlzələlərin aradan qaldırılması və nəticələrinin daha tez aradan qaldırılması məqsədilə edilməli işlərin planlanması, yönləndirilməsi, dəstəklənməsi, koordinasiya edilməsi üçün ölkənin bütün idarələri arasında əməkdaşlığı təmin edən, bu sahədə mənbələrdən səmərəli istifadə edilməsini və öz fəaliyyətlərində disiplini əsas götürən iş mərkəzli və dinamik olan “Fəlakət və Fövqəladə Vəziyyət İdarəçiliyi (AFAD) Orqanı” yaradılmışdır. (<https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda>)

1.3. Sığorta növləri və İcbari Sığorta Bürosunun sığorta sahəsində əhəmiyyəti

Yaşadığımız həyatda müxtəlif risklərlə qarşılaşırıq. Həmin risklər bizə müyyən zərərlər vura bilər. Həmin zərərlərin minimuma endirilməsi üçün özümüzü sığortalamalırıq. Magistral yolu qarşıdan qarşıya keçdiyimiz zaman özümüzü riskə atmış oluruq. Əgər bizi hər hansı nəqliyyat vasitəsi vurarsa, həmin riskdən xəsarət almış oluruq. Xəsarətin bizə verəcəyi zərərin minimuma endirilməsi üçün sığortadan faydalanırıq.

Risk zərərlərinin minimuma endirilməsi üçün məcburi (icbari) və könüllü olaraq özümüzü, daşınar və daşınmaz əmlakımızı sığortalayırıq.

Məcburi (icbari) sığorta dedikdə o sığorta növü nəzərdə tutulur ki, biz istəsək də, istəməsək də həmin sığortanı mütləq şəkildə sığorta şirkətinə haqq ödəyərək əldə etməliyik. İcbari sığorta “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında daşınmaz əmlakın icbari sığortası, avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası, daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası və sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası sahəsində sığortaçıları, sığortalıları, sığorta

olunanlar və faydalanan şəxslər arasında hüquqi və iqtisadi münasibətləri tənzimləməklə, onların hüquq və mənafelərinin qorunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasında qeyd olunan icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsinin ümumi əsaslarını, həmçinin bu növlərin aparılması qaydalarını və şərtlərini müəyyən edir. (“İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu)

İcbari sığortanın aşağıdakı növləri var:

- Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası

Biz öz şəxsi avtomobilimizi sığorta etdiririk və hadisə törətdiyimiz zaman bizim avtomobilimizə dəyən zərər deyil qarşı tərəfə dəyən zərər ödənilir. Çünki bu sığorta növü mülki məsuliyyətimizin sığortasıdır. 1 avotobilə və 1 insana vurduğumuz zərərə görə 5000 azn toplam 1 hadisəyə görə isə maksimum 50000 azn sığorta şirkəti tərəfindən faydalanan şəxs və ya şəxslərə ödənilir.

- Daşınmaz əmlakın icbari sığortası (İcbari Əmlak)

Əmlakımızı sığorta etdiririk və hadisə zamanı əgər evimiz Bakı şəhərində yerləşirsə, maksimum 25.000 azn, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan şəhərlərində yerləşirsə, 20.000 azn digər yaşayış məntəqələrində yerləşirsə, 15.000azn təzminat haqqı ödənilir.

- Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası

Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası müvafiq əmlakın istismarı, o cümlədən həmin əmlakın ərazisində inşaat, təmir, yenidənqurma və ya digər işlərin həyata keçirilməsi zamanı üçüncü şəxslərin sağlamlığına və əmlakına dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir. (<https://isb.az/>)

- Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası

Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası sərnişin daşımaları xidmətini həyata keçirən hava, su, dəmiryolu və avtomobil nəqliyyatı vasitələrində olan sərnişinlərin həyatına və sağlamlığına sığorta hadisəsi nəticəsində zərər dəyməsinə görə sığorta təminatının verilməsi məqsədi ilə tətbiq edilir. Sərnişinlərin nəzərdə tutulmuş qaydada fərdi qəza sığortası icbaridir. (<https://isb.az/>)

- **İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta**

Bu sığorta vasitəsilə fərdi sahibkarlar, hüquqi şəxslər, şirkətlər öz əməkdaşlarını sığorta etdirməlidir. Bədbəxt hadisə zamanı sığorta şirkəti faydalanan şəxslərə müəyyən məbləğdə təzminat ödəyir.

Cədvəl 3: Sığorta şirkətləri və fəaliyyət göstərdikləri icbari sığorta növləri

Sığorta şirkətləri	Sığorta növləri				
	AVSMMİS	DƏİS	DƏİMMİS	İBBHİS	SİFQS
Atəşgah Sığorta	+	+	+	+	
Ata Sığorta	+	+	+	+	
Xalq Sığorta	+	+		+	
Paşa Sığorta	+	+	+	+	+
Az Sığorta	+	+	+	+	
Azərsığorta	+	+	+	+	
Meqa Sığorta	+	+	+	+	
İpək Yolu Sığorta	+	+	+	+	+
Azərbaycan Sənaye Sığorta	+	+	+	+	
Qala Sığorta	+	+	+	+	+
Günay Sığorta	+	+	+	+	

Mənbə: İcbari Sığorta Bürosu (isb.az) (01.04.2020)

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 21 may tarixli, 354s nömrəli Sərəncamına əsasən sığortalanma prosesinin sadələşdirilməsi, penetrasiyanın artırılması və sığorta risklərinin düzgün qiymətləndirilməsi məqsədilə İcbari Sığorta Bürosunun elektron informasiya sistemi ilə dövlət orqanlarının - **Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Fövqəladə Hallar Nazirliyinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin (Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin), Ədliyyə**

Nazirliyinin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının elektron informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının aparılması tapşırılmışdır.

1. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası.

Sığorta hadisələrinin daha sürətli tənzimlənməsi və sığorta ödənişlərinin vaxtında ödənilməsi məqsədilə İcbari Sığorta Bürosu tərəfindən “Hadisələri İdarəetmə Sistemi” yaradılaraq 15 sentyabr 2019-cu il tarixindən sığorta şirkətlərinin istifadəsinə təqdim edilmişdir.

“İcbari sığortalar haqqında” Qanunun 34-2-ci maddəsinə uyğun olaraq Daxili İşlər Nazirliyi öz elektron informasiya ehtiyatında mövcud olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsində əks olunan məlumatları və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyat şəhadətnaməsində əks olunan məlumatları informasiya sistemi vasitəsilə alınmasını təmin edir.

2. İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta.

Bu sığorta növü üzrə icbari sığorta müqaviləsi elektron sənəd formasında “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 34–1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş informasiya sistemi vasitəsilə bağlanılır.

CLİP layihəsinə uyğun olaraq Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə təmin edilmiş inteqrasiya əsasında müvafiq sığorta növünün elektron qaydada bağlanması təmin olunur.

Hər hansı şəxsin əmək müqaviləsinin mövcudluğu, həmin müqavilənin digər tərəfinin tam adı, bağlandığı tarix və müddəti barədə məlumatlar və orta aylıq əmək haqqı miqdarının hesablanması üçün tələb olunan məlumatlar 18 dekabr 2015-ci il tarixli “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Qanun ilə əlavə edilmiş, lakin müvafiq Qanunun tətbiqi barədə Fərmanda həmin məlumatların hansı orqan tərəfindən təmin edilməsi barədə dəyişiklik olunmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 21 may tarixli, 354s nömrəli Sərəncamına əsasən Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemi ilə inteqrasiyanın aparılması tapşırılmışdır.

02.09.2019-cu il tarixindən müvafiq sığorta növünün elektron qaydada bağlanması təmin olunmuşdur.

3. Daşınmaz əmlakın icbari sığortası.

Yaşayış binaları, yaşayış evləri və mənzillərin icbari sığortasına münasibətdə müvafiq yerli icra hakimiyyəti orqanları informasiya sisteminin istifadəçisi sayılır və o informasiya ehtiyatından informasiya sisteminin şamil olduğu icbari sığorta növləri üzrə üzərinə icbari sığorta etdirmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslərin bağladığı icbari sığorta müqavilələrinin mövcudluğunun təsdiqi, sığorta müqaviləsinin tərəfi olan sığortaçının adı, sığorta şəhadətnaməsinin nömrəsi və qüvvədə olma müddəti barədə məlumatları əldə etmək imkanına malikdir.

Müvafiq sığorta növünün elektronlaşdırılması ilə əlaqədar İqtisadiyyat Nazirliyi (Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi) ilə inteqrasiyanın yaradılması Qanunda əks olunmamışdır. Lakin Nazirlər Kabinetinin müvafiq Sərəncamında İqtisadiyyat Nazirliyinin (Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin) elektron informasiya sistemi ilə inteqrasiyasının aparılması tapşırılmışdır.

4. Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası.

Digər daşınmaz əmlakın icbari sığortası və daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortasına münasibətdə Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi informasiya sisteminin istifadəçisi sayılır və o informasiya ehtiyatından informasiya sisteminin şamil olduğu icbari sığorta növləri üzrə üzərinə icbari sığorta etdirmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslərin bağladığı icbari sığorta müqavilələrinin mövcudluğunun təsdiqi, sığorta müqaviləsinin tərəfi olan sığortaçının adı, sığorta şəhadətnaməsinin nömrəsi və qüvvədə olma müddəti barədə məlumatları əldə etmək imkanına malikdir.

Nazirlər Kabinetinin müvafiq Sərəncamında Fövqəladə Hallar Nazirliyinin elektron informasiya sistemi ilə inteqrasiyasının aparılması tapşırılmışdır.

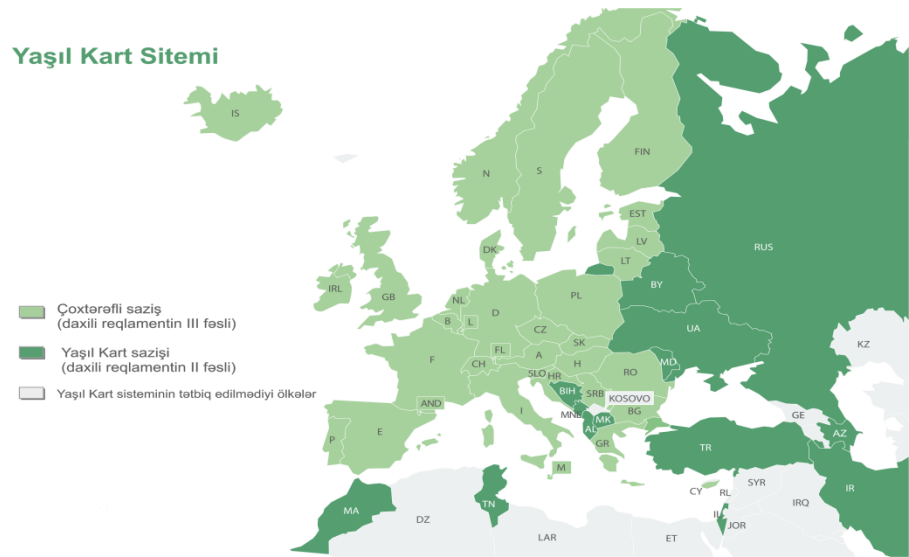
5. Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası.

Ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələri və taksi minik avtomobilləri sərnişinlərinin icbari fərdi qəza sığortasına münasibətdə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, hava, su və dəmiryol nəqliyyatı vasitələri sərnişinlərinin icbari fərdi qəza sığortasına münasibətdə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi informasiya sisteminin istifadəçisi sayılır və o informasiya ehtiyatından informasiya sisteminin şamil olduğu icbari sığorta növləri üzrə üzərinə icbari sığorta etdirmək vəzifəsi qoyulmuş şəxslərin bağladığı icbari sığorta müqavilələrinin mövcudluğunun təsdiqi, sığorta müqaviləsinin tərəfi olan sığortaçının adı, sığorta şəhadətnaməsinin nömrəsi və qüvvədə olma müddəti barədə məlumatları əldə etmək imkanına malikdir.

6. Yaşıl Kart sistemi

1949-cu ildə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyası tərəfindən ölkələrə tövsiyyə edilmişdir və 1953-cü ildən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu sistemin qurulmasında məqsəd zərərvuran tərəf xarici avtonəqliyyat olduqda, zərərçəkmiş şəxslərə kompensasiya ödənilməsi hadisənin baş verdiyi ölkənin qanunları ilə həyata keçirilməsidir. Yəni, xaricə səfər edən sürücülərin xaricdə olduqları müddət ərzində AVSMMİS təmin edən vahid sistemin yaradılmasıdır.

Şəkil 1: Yaşıl kart sisteminə daxil olan ölkələr

Mənbə: https://greencard.isb.az/App Themes/Images/greencardmap_az.png

2015-ci ilin 28 may tarixində Polşanın Sopot şəhərində Bürolar Şurası Baş Assambleyasında İSB-nun YKS-ə qəbul olunması təsdiqlənmiş və 2016-cı ilin 1 yanvar tarixindən fəaliyyətə başlanılması qərarı qəbul edilmişdir.

Xaricdə olduğunuz zaman səbəbkarı olduğunuz qəza baş verərsə, YKS müqaviləsinin arxa tərəfində olduğunuz ölkənin Bürosuna zəng edirsiniz və qarşı tərəfə vurduğunuz ziyan həmin ölkənin Bürosu tərəfindən ödənilir. Eləcə də Azərbaycanda YKS müqaviləsi olan avtomobil sizə zərər yetirərsə, İSB agentləri ilə əlaqə saxlayırsınız və sizə vurulan zərər həmin agent tərəfindən ödənilir.

Hər hansı xarici ölkəyə avtomobilinizlə getməyinizi düşünürsünüzsə, avtomobilinizi AVSMMİS üzrə YSK çərçivəsində sığorta etdirməyiniz tövsiyə olunur. Sığorta müqaviləsini bağlamaqla həmin ölkəyə daxil olarkən yenidən AVSMMİS üzrə sığorta etdirməyinizə ehtiyac yoxdur. Müqavilələr 1 ay, 3 ay, 6 ay və 12 aylıq müddətə bağlanılır. Sığorta haqları avtomobil növlərinə və sığorta müddətinə görə dəyişir.

"İcbari sığortalar haqqında" Qanununun 63-3-cü maddəsinə əsasən İSB-nun YKS-də iştirakla bağlı bir neçə funksiyası mövcuddur:

- 1) YKS ilə əlaqədar iştirakla bağlı sığortaçıların fəaliyyətini təmin etmək;
- 2) YKS çərçivəsində İSB ilə Sığortaçılar arasında məcburilik ehtiva edən qayda və təlimatlar hazırlamaq və qəbul etmək, riayət olunmadıqda qanunvericiliyə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- 3) İştirakçı Sığortaçıları Yaşıl Kart blankları ilə təmin etmək;
 - 4) AR-da qeydiyyatdan keçmiş və AVSMMİS üzrə xaricdə istifadəsi nəticəsində dəymiş zərərlərin kompensasiya edilməsi ilə bağlı iştirakçı sığortaçıların adından və onun vəsaitləri ilə xarici ölkələrin yaşıl kart bürolarına zəmanət vermək;
 - 5) Xarici ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş və qüvvədə olan YKS-nə malik Avtonəqliyyat vasitələrinin AR ərazisində istifadəsi nəticəsində dəyən zərərlərin tənzimlənməsi və sığorta ödənişlərinin ödənilməsinə dair zəmanət vermək;
 - 6) YKS çərçivəsində Bürolar Şurasında iştirakçı sığortaçıları təmsil etmək;
 - 7) Xarici YKS büroları ilə sənədlərin qarşılıqlı tanınmasını təmin etmək.
- 2020-ci il (yanvar-may) aylarında bağlanmış yaşıl kart müqavilələrinin 2019-cu il (yanvar-may) ayları üzrə müqayisəsi aşağıdakı cədvəllərdə göstərilmişdir

Cədvəl 4: YKS üzrə bağlanmış yaşıl kart müqavilələrinin sayı (ədədlə) və Sığorta haqlarının məbləği (manatla)

Bağlanmış yaşıl kart müqavilələrinin sayı (ədədlə)			Sığorta haqlarının məbləği (manatla)		
2019 (yanvar - may)	2020 (yanvar - may)	Artma-Azalma %-lə	2019 (yanvar - may)	2020 (yanvar - may)	Artma-Azalma %-lə
14.460,00	7.507,00	-48%	1.115.134,00	898.751,00	-19%

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2019 (yanvar -may) üzrə 14.460 ədəd, 2020 (yanvar -may) üzrə isə 7.507 ədəd müqavilə bağlanmışdır. Müqayisə etsək 48 % azalma olmuşdur. 2019 (yanvar -may) üzrə 1.115.134,00 manat, 2020 (yanvar - may) üzrə isə 898.751 manat sığorta haqqı toplanmışdır. Müqayisədə 19% azalma deməkdir.

Cədvəl 5: YKS üzrə ödənilmiş sığorta hadisələrinin sayı (ədədlə) və sığorta hadisələri üzrə ödənişlər (manatla)

Yaşıl kart üzrə ödənilmiş sığorta hadisələrinin sayı (ədədlə)			Yaşıl kart sığorta hadisələri üzrə ödənişlər (manatla)		
2019 (yanvar - may)	2020 (yanvar - may)	Artma-Azalma %-lə	2019 (yanvar - may)	2020 (yanvar - may)	Artma-Azalma %-lə
108,00	168,00	56%	414.079,11	487.929,17	18%

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2019 (yanvar -may) üzrə 108 ədəd, 2020 (yanvar -may) üzrə isə 168 ədəd sığorta hadisəsinə ödəniç həyata keçirilmişdir. Müqayisə etsək 56 % artım olmuşdur. 2019 (yanvar -may) üzrə 414.079,11 manat, 2020 (yanvar -may) üzrə isə 487.929,17 manat sığorta ödənişi edilmişdir.

7. Kompensasiya ödənişi.

İSB AR ərazisində baş verən hadisələr nəticəsində aşağıdakı hallarda kompensasiya ödənişi verilir.

1) III şəxs sağlamlığına naməlum və ya oğurlanmış avtonəqliyyat vasitəsilə zərər vurulduqda; (<https://isb.az/kompensasiya-odenisi/>)

2) AVSMMİS üzrə sığorta müqaviləsi mövcud olmayan şəxs tərəfindən III şəxsin sağlamlığına zərər vurulduqda.

Kompensasiya ödənişinə müraciət məhkəmənin yekun qətnaməsi çıxdıqdan sonra zərərçəkmiş şəxsin özü və ya öldüyü halda ailə üzvləri edə bilər.

Sağlamlığa dəyən zərər və müvafiq kompensasiya ödənişləri aşağıdakılardır:

- Şəxsin ölümü - 5000 azn
- Şəxsin ağır və ya az ağır xəsarəti - 1500 azn
- Şəxsin yüngül xəsarəti -750 azn
- Şəxsin əlilliyi (I, II, III qrup) - müvafiq 4000 azn, 3000 azn, 2000 azn

İSB- nun icbari sığorta sahəsində digər dövlət qurumları ilə inteqrasiyası:

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi.

CLİP Layihəsi - İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığortanın elektronlaşdırılması istiqamətində CLİP Layihəsi hazırlanmış və artıq 01.09.2019-cu il tarixindən tam istismara verilmişdir.

ASAN Xidmət.

İSB ilə ASAN Xidmət arasında Asan Ödənişə inteqrasiya üzərində işlər gedir və il sonuna qədər icra ediləcək.

Dövlət Gömrük Komitəsi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 500 nömrəli Fərmanına əsasən AVSMMİS növləri hesab edilən sərhəd sığortası müqavilələrinin və yaşıl kart müqavilələrinin mövcudluğuna və tamlığına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi Büro ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin informasiya sistemləri arasında məlumat mübadiləsinin qurulması istiqamətində ilkin addımlar atılmışdır. Xarici ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş nəqliyyat vasitəsi sahibləri öz ölkələrində əldə etdikləri yaşıl kart müqaviləsini Azərbaycan Respublikasının sərhədində təqdim etməli və ya sərhəd sığorta müqaviləsini yerli sığortaçılardan əldə etməlidir. Xarici ölkələrdən Azərbaycan Respublikasına gələn sürücü müvafiq yaşıl kartı Dövlət Gömrük Komitəsinə təqdim edir, sonuncu isə öz növbəsində informasiya sistemində yaşıl kartın mövcudluğu barədə məlumatı (sığorta müddətinin bitmə tarixi) daxil edir. Bu məlumat veb servis vasitəsilə Büronun informasiya sistemində ötürülür. Nəqliyyat vasitəsi ölkəni tərk etdiyi zaman Büro ilə olan inteqrasiya vasitəsilə Dövlət Gömrük Komitəsi sığortanın mövcudluğu barədə məlumatı online rejimdə əldə etmiş olur. Yaşıl kart sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrə (Yaşıl kart ölkəsinə giriş) səfər edən zaman Azərbaycan Yaşıl kartını əldə etməlidir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi.

Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının rəsmiləşdirilməsi zamanı nəqliyyat vasitəsinə dair məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin məlumat bazasından çəkilir. İnteqrasiya İSBİS layihəsi çərçivəsində cari ilin sonuna tamamlanması planlaşdırılır.

Fövqəladə Hallar Nazirliyi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 500 nömrəli Fərmanına əsasən digər DƏİS və DƏİMMİS-in mövcudluğuna nəzarət Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Rabitə, Nəqliyyat və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 500 nömrəli Fərmanına əsasən hava, su və dəmiryol nəqliyyatı vasitələri üzrə sərnişinlərinin icbari fərdi qəza sığortasının mövcudluğuna nəzarət Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. İnteqrasiya İSBİS layihəsinə daxil edilmişdir və həmin layihə çərçivəsində həll olunacaqdır.

Ədliyyə Nazirliyi.

Ədliyyə Nazirliyi ilə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı tərəflər arasında danışıqlar aparılmaqdadır. Müzakirə olunan inteqrasiya İSBİS layihəsinə daxil edilmişdir həmin layihə çərçivəsində həll olunacaqdır.

Könüllü sığorta dedikdə isə Sığorta müqaviləsinin tərəflərinin iradə azadlığından asılı olaraq həyata keçirilən və əsas şərtlərinin sığorta müqaviləsində müəyyən edilməsini nəzərdə tutan sığorta növüdür.

Könüllü sığortanı həyat üzrə 2 yerə ayırmaq mümkündür.

1. Həyat sığortasının könüllü sığortası:

a) **Həyatın ölüm halından sığortası** – Sığortalı müqavilə müddəti ərzində həyatını itirərsə müqavilə üzrə faydalanan şəxs sığorta ödənişini sığortaçıdan alır

b) **Həyatın yaşam sığortası** - Sığortalı müqavilə müddəti bittirdiyi zaman həyatını itirməzsə müqavilə üzrə faydalanan şəxs sığorta ödənişini sığortaçıdan alır.

c) **Əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından sığortası** - Sığorta olunanın xəstəlik və ya bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətini tam və ya qismən itirdiyi halda, onun itirilmiş gəlirinin əvəzini ödəmək məqsədilə vaxtaşırı sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. (insure.az)

d) **Sağalmaz xəstəliklər üzrə sığorta** - Sığorta olunanın səhhətində onun həyatını təhlükə altına qoyan xəstəlik müəyyən edildikdə sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. (insure.az)

2. Qeyri - həyat sığortasının könüllü sığortası:

a) **Tibbi sığorta** – sığorta haqqı və məbləği tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir.

b) **Fərdi qəza sığortası** - sığorta olunanın həyat və sağlamlığına ziyan vuran qəfil, öncədən görünməyən və təsadüfi (qəsdən edilməyən) hadisələr başa düşülür. (azersigorta.az)

c) **Səyahət sığortası** – Səyahətdə olduğumuz zaman müqavilədə qeyd edilən hadisələr baş verdiyi zaman sığorta məbləği ödənilir.

d) **Əmlak sığortası** - Fiziki şəxslərə məxsus yaşayış evləri və mənzillərin könüllü sığortası icbari əmlak sığortasından fərqli olaraq daha geniş sığorta limitləri və sığorta şərtlərinə və risklərə (yanğın, partlayış, zəlzələ, sel, daşqın, su basması, üçüncü şəxslərin qanuna zidd, qərəzli hərəkətləri, oğurluq, şüşə sınması və digər) təminat verir. (meqasigorta.az)

e) **Kasko (avtomobil) sığorta** – səbəbindən asılı olmayaraq sığortalıya sığorta məbləği ödənilir.

Könüllü sığortanın aşağıdakı prinsipləri mövcuddur:

1. Könüllü sığorta həm könüllü şəkildə, həm də qanunla tənzimlənir. Belə izah edə bilərəm ki, sığortalı öz iradəsi ilə sığorta müqaviləsinə öz təkliflərini irəli sürür, əgər qanunla qadağan deyildirsə və sığortaçı həmin şərtlərlə razıdırsa müqavilədə razılığa gəlinir.

2. İcbari sığortada əmlak sığortası tam şəkildə sığortaya cəlb edilir, könüllü sığortada isə qismən cəlb edilə bilər.

3. Könüllü sığorta sığorta müqaviləsinə məhdudlaşdırıla bilər. Sığorta müqaviləsində sığortalının iradəsindən olaraq təyin edilən sığorta başlanma və qurtarma vaxtı mütləq qeyd edilir və sığortalıya həmin müddət ərzində sığorta hadisəsindən dəymiş zərər mütləq ödənilir. (banco.az)

4. Könüllü sığortada sığorta təminatının səviyyəsi sığortalının arzusundan asılı olaraq müəyyən edilir.

Sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyi dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Nizamnamə kapitalının həcmi;
2. Sığorta ehtiyatları;
3. Təkrarsığorta sistemi;

1. Sığortaçının fəaliyyə göstərməsi üçün nizamnamə kapitalının mövcudluğuna ehtiyac var. Nizamnamə kapitalının minimum məbləği AR Maliyyə Nazirliyinin 24.01.2014-cü il tarixli 05 sayılı qərarına əsasən q/həyat sığortaçılar üçün 5 mln manat, həyat sığortaçılar üçün isə 10 mln. Manat həcmindədir. (<http://e-qanun.az/framework/27177>)

2. Sığorta ehtiyatları(məcburi ayırmalar) – Hər bir sığorta şirkətləri qarşısızalınmaz tədbirlər məqsədilə öz ehtiyat fonduna sığorta haqqından 1 % həcmidən məcburi ayırmalar həyata keçirməlidir. (<http://www.e-qanun.az/framework/22228>) Bu ayırmalar vaxtı-vaxtında həyata keçirilmədikdə İXM-nin 470-ci maddəsinə əsasən vəzifəli şəxslər 1.000 manat, hüquqi şəxslər isə 3.000 manat məbləğində cərimələnir. (<http://www.e-qanun.az/code/24>)

3. Təkrarsığorta sistemi – Sığorta şirkətləri öz maliyyə sabitliyini qorumaq üçün sığortalılardan aldıkları sığorta risklərini ölkə daxilində və xaricində təkrarsığorta şirkətinə tam və ya qismən ötürür. Ötürülən risk nisbətində sığortalıdan əldə etdiyi sığorta haqqını təkrarsığorta şirkətinə verməlidir. Hadisə baş verdiyi təqdirdə ötürülən risk nisbətində təkrarsığorta şirkətindən sığorta məbləği əldə edir. Təkrarsığorta sistemi mövcud olmasa, sığorta şirkətləri iri həcmli risklərin sığorta ödənişi zamanı iflasla üzləşə bilər.

1.4. Təbii fəlakətlər üzrə sığorta təminatlarının təkrar sığortası.

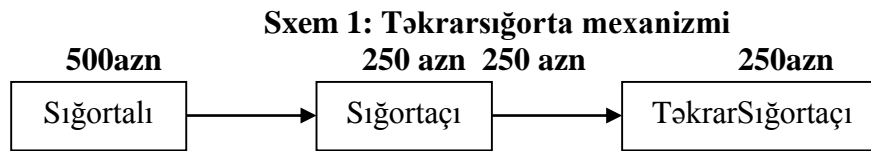
Təkrarsığorta - “Sığortaçının sığortaladığı riskləri müqavilə əsasında tam və ya qismən digər sığortaçı (təkrarsığortaçı) ilə bölüşdürülməsi və ya ona ötürülməsidir”. (<http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/Izah2011.pdf> 95səh) Bu zaman riskləri ötürən tərəf təkrar sığortalı, riskləri yenidən sığortalayan tərəf isə təkrar sığortaçı adlanır.

Sığorta obyektinin neçə faizi təkrar sığorta olunubsa, ödənilən premium məbləği həmin nisbətdə təkrar sığortaçıya ödənilir. Bu zaman şirkətin üzvləşəcəyi zərər miqdarı azalır.

Təkrarsığorta sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin bir metodudur. Təkrarsığorta əməliyyatlarının düzgün planlaşdırılması sığortaçının strateji inkişafında mühüm rol oynayır.

Sığorta şəhində təkrarsığorta müasirləşən dünyada zaman ötdükcə böyük rol oynayır. Müasir dövrdə baş verən hadisələr birbaşa təkrarsığortanın əhəmiyyətini artırır.

İstənilən sığorta şirkəti sığorta obyektini bir neçə təkrar sığortaçı tərəfindən sığortalada bilər. Məsələn, hər hansı sığortaçı sığortaladığı obyektin 50%-ini təkrar sığorta şirkəti tərəfindən sığortalada bilər, təkrar sığorta şirkəti də öz növbəsində 50%-ini sığorta etdiyi obyektin 25%-ini digər təkrar sığorta şirkətinə ötürə bilər və bu, beləcə davam edə bilər. Adətən böyük maliyyə dəyəri olan obyektlər bu cür sığortalanır. Aşağıdakı qrafikdə bunu görə bilərik

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Yerli Təkrarsığortaçılara “AzRE Təkrarsığorta” ASC-ni misal göstərmək olar. Bu təkrarsığortaçı bütün risklərin təkrarsığorta edilməsində maraqlıdır. Yerli təkrarsığortaçıların olması olduqca vacibdir. Belə ki, yerli təkrarsığorta şirkətləri olduqda riskləri təkrarsığorta etdirmək istəyən sığorta şirkəti ölkə daxilində təkrarsığorta prosesini həyata keçirəcək və xaricə valyuta axını baş verməyəcək. Bundan əlavə ölkə xaricindəki hər hansı sığorta şirkəti risklərini ölkəmizdəki təkrarsığortaya ötürərsə ölkəmizə xarici valyutanın daxil olmasına səbəb olacaq.

AR Mülki Məcəlləsinin 890 maddəsinə əsasən Təkrarsığorta fakultativ və ya obliqator formada, mütənasib və ya qeyri-mütənasib növlər üzrə aparıla bilər.

<http://www.e-qanun.az/code/8>

1) **Mütənəsib təkrarsığorta** - müqavilə üzrə baş verən sığorta hadisəsinə görə həmin müqaviləyə əsasən təsdiq edilmiş sığorta riskinə mütənəsib qaydada ödənilmə öhdəliyinin müəyyən edilməsidir. Bu təkrarsığortanın 2 növü mövcuddur. Kvotalı və eksedent.

a) **Kvotalı** - müqaviləyə əsasən sığorta şirkəti qəbul etdiyi risklərin müəyyən hissəsini təkrarsığorta şirkətinə ötürməyə məcburdur. Ötürülən risk həcmində təkrarsığortaçı məsuliyyət daşıyır. Bu sığorta növü sığortaçılar üçün effektiv deyil, çünki az riskli sığortaları təkrarsığortaya ötürməyə məcburdurlar.

b) **Eksedent** - sığortaçı öz şəxsi tutumu həcmi üzərində saxlayır, artıq hissəsini təkrarsığorta şirkətinə ötürür. Sığorta hadisəsi baş verdiyi təqdirdə saxlama payına mütənəsiblik qaydada ödəniş edilir. Bu müqavilə növü sığorta şirkətləri üçün daha effektivdir. Çünki öz tutumundan yüksək sığorta ödənişini etməyə məcbur deyil və maliyyə sabitliyinə heç bir xələl gəlmir.

2) **Qeyri-mütənəsib təkrarsığorta** - müqavilə üzrə baş verən sığorta hadisəsinə görə təkrarsığortaçının təkrarsığortalının şəxsi tutumundan artıq olan məbləğdə ödənişin etməsidir. (<http://www.e-qanun.az/code/8>)

a) **Artıq zərər müqavilələr (excess of loss)** - Sığortaçı hesab etdiyi riskli portfelini təkrarsığorta etdirir. Zərərin müəyyən hissəsini öz şəxsi tutumunda saxlayır və qalan hissəsini təkrarsığorta şirkətinə ötürür.

3) **Fakultativ təkrarsığorta** - risklərin ayrılıqda qiymətləndirilməsi nəticəsində təkrarsığorta edilməsidir.

4) **Obliqator təkrarsığorta** - müqavilədə qeyd olunan şərtlərə cavab verən istənilən növ risklərin təkrarsığorta edilməsidir.

Sığorta sahəsində təkrarsığortanın bir sıra əhəmiyyəti var:

- Sığortaçının sığortalı qarşısında riski azalır;
- təkrarsığortaçı tərəfindən qəbul edilən risklərin 2-ci dəfə yenidən bölüşdürülməsinin mümkünlüyü;
- sığortaçının illik balansının müdafiəsi;
- sığortaçının fəaliyyət nəticələrinin balanslaşdırılması.

Təbii fəlakətlər üzrə sığorta təminatlarının təkrar sığortası ölkəmizdə yetəri qədər inkişaf etməyib. “İcbari sığortalar haqqında” Qanununun 40-1-ci maddəsinə əsasən sığorta şirkətlər üzrə bu sığorta növü üzrə verdiyi sığorta təminatları ilə bağlı risklər Büro tərəfindən müəyyən edilən vahid təkrarsığorta proqramına uyğun olaraq təkrarsığorta etdirilir. (<http://www.e-qanun.az/framework/22228>)

Təbii fəlakət üzrə əmlakımızı sığorta etdirməyimiz üçün DƏİS növündən istifadə etməliyik. Sığorta haqqı sığorta məbləğinin 0.2%-dən artıq olmayaraq müəyyən olunur. Aşağıdakı təbii fəlakətlər DƏİS üzrə sığorta hadisəsi hesab olunur:

1. Zəlzələ;
2. Vulkan;
3. Fırtına;
4. Qasığorta;
5. Tufan;
6. Dolu;
7. Sel;
8. Daşqın;
9. Leysan;
10. Yer sürüşməsi.

II FƏSİL. TƏBİİ FƏLAKLƏTLƏRİN ÖLKƏNİN İQTİSADİYYATINA VURDUĞU ZƏRƏRLƏRİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1. Təbii fəlakətlərin başvermə tezliyi və ölkənin iqtisadiyyatına vurduğu zərərlərin təsnifatı

Daşqınların başvermə tezliyi:

Qrafikə nəzər yetirsək görürük ki, daşqınlar dörd gücdədir.

- 1) **Zəif:** 5-10 ildən bir təkrarlanır və insanların həyat ritmi pozulmur.
- 2) **Orta:** 20-25 ildən bir təkrarlanır və 10-20 faiz aralığında zərər vurur.
- 3) **Güclü:** 50-100 ildən bir təkrarlanır və insanlar evakuasiya edilir.
- 4) **Kasatəfik:** 100-150 ildən bir baş verir və insan tələfatı, qlobal dağıntılara səbəb olur

Zəlzələlər

Cədvəl 6: Dünyada başverən zəlzələlər

Gücü	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Cəmi
8.0+	1	1	2	2	1	1	0	1	1	1	11
7-7.9	23	19	12	17	11	18	16	6	16	9	147
6-6.9	150	185	108	123	143	127	130	104	117	135	1322
5-5.9	2209	2276	1401	1453	1574	1419	1550	1455	1674	1492	16503
təxmini ölüm	226050	21942	689	1572	756	9624	1297	1012	4535	244	267721

Mənbə: <https://www.usgs.gov/natural-hazards/earthquake-hazards/lists-maps-and-statistics>

USGS məlumatına əsasən Dünyada 2010-2019-cu illər ərzində 17983 zəlzələ baş vermişdir. Beləki 11-i 8.0+ bal 147-si 7-7.9 bal, 1322-si 6-6.9 bal, 16503-ü isə 5-5.9 bal gücündədir. Ortlama olaraq, hər il 1650.3 zəlzələni ballar üzrə təsnifləşdirsək, 8 bal gücündə 1.1 zəlzələ, 7-7.9 bal gücündə 14.7 zəlzələ, 6-

6.9 bal gücündə 132.2 zəlzələ, 5-5.9 bal gücündə 1650,3 zəlzələ nəticəsini əldə edə bilərlik.

Cədvəl 7: Azərbaycanda baş verən zəlzələlər

Tarix (gün, ay, il)	Yer	Maqnituda
15.11.2017	Bərdə rayonu	5,1-5,7
07.05.2012	Zaqatala rayonu	5,6
25.11.2000	Bakı şəhəri	6,8
04.06.1999	Ağdaş və Ucar rayonu	5,4
02.09.1953	Oğuz rayonu	7
27.04.1931	Zəngəzur mahalı	6,4
13.02.1902	Şamaxı rayonu	6,9
31.01.1902	Şamaxı rayonu	məlumat yoxdur
28.01.1872	Şamaxı rayonu	5,7
02.12.1859	Şamaxı rayonu	5,9
02.01.1842	Maştağa	4,3-5,0
09.08.1828	Şamaxı rayonu	5,7
04.01.1669	Şamaxı rayonu	5,7
noyabr 1667	Şamaxı rayonu	6,9
30.09.1139	Gəncə	6,3
906	Qıvrıq	6,2
427	Gəncə	6,7

Mənbə: <https://www.gia.az/view.php?lang=az&menu=45&id=568> məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 5-ə əsasən qeyd edə bilərəm ki, Azərbaycanda ən güclü zəlzələ Şamaxıda 6.9 bal gücündə 1667-ci ildə baş vermişdir. Hadisə zamanı 80 min insan həyatını itirib, Şəhərin isə 1/3 hissəsi məhv olub. Ölkəmizdə 5-6.9 bal arası 17 zəlzələ baş vermişdir.

Türkiyədə zəlzələ

AFAD-ın məlumatına əsasən Türkiyədə hər ay ortalama 70 təbii fəlakət baş verməkdədir. (<https://www.afad.gov.tr/afet-analiz-haritalama>)

Türkiyədə ən dəhşətli zəlzələləri Van-Erciş mərkəzli zəlzələ 23 oktyabr 2011-ci ildə, ardınca isə Van - Edremit mərkəzli zəlzələ baş vermişdir. Nəticədə 644 nəfər həyatını itirmişdir, 1966 nəfər yaralanmışdır, 252 nəfər isə zəlzələdən sağ çıxmışdır. AFAD məlumatına əsasən zəlzələ nəticəsi olaraq yaranan enerji miqdarı Hiroşimaya atılan atom bombasınının 33.2 qatına bərabərdir. Zəlzələnin I həftəsində 4.0-4.9 bal arasında 187, 5 baldan yuxarı isə zəlzələ sayı 13 olmuşdur. (<https://www.afad.gov.tr/van-depremi-hakkinda>)

20 mart 2019-cu ildə Türkiyə saati ilə 09:34-də Dənizlidə 5.5 bal gücündə zəlzələ başvermişdir. Həmin gün saat 14:00-a qədər 1.4-4.8 bal gücündə 123 zəlzələ qeydə alınmışdır. AFAD məlumatına əsasən zəlzələ nəticəsində 22 nəfər yaralanıb, 139 binaya ağır ziyan, 132 binaya yüngül ziyan dəymişdir, 7 bina isə tamamilə məhv olmuşdur

(https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/23139/files/ACIPAYAM_DEPREM_20032019.pdf).

Dövlət təbii fəlakətlərlə hər zaman mübarizə aparır. Çünki təbii fəlakətin törədə biləcəyi hər hansı zərər dövlətin büdcəsinə və iqtisadi sabitliyinə mənfi təsir edə bilər. Bu mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tədbirlər görməkdədir:

1. Azərbaycanda son 100 ildə 200 dağıdıcı sel hadisəsi qeydə alınmış, onların vurduğu zərər təxminən 0,5 milyard ABŞ dolları miqdarında olmuşdur yalnız 1998-ci ildə baş vermiş sellər nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına 50 milyon ABŞ dolları miqdarında zərər dəymişdir. Son 100 ildə Kişçayda 20 dəfə, Balakənçayda 15 dəfə, Göyçayda, Şinçayda, Vəndəmçayda, Girdimançayda, Ordubadçayda, Kendeçayda və s. hər birində 12 dəfə belə dağıdıcı sel baş vermişdir.

2. 1998-ci il iyul ayının 9-da cənub bölgəsində baş vermiş zəlzələ nəticəsində tikililərə, kommunikasiya obyektlərinə və əhaliyə ziyan dəymişdir. Zəlzələ nəticələrinin aradan qaldırılması üçün 5 milyard manat (1 mln azn) ayrılmışdır. (<http://www.e-qanun.az/framework/3124>)

3. 2000-ci il noyabr ayının 25-də Bakı şəhərində zəlzələ baş verir. Zəlzələ saat 21:30 radələrində Bakıda 6,8 bal gücündə hiss olunmuşdur. 28 noyabr 2000-ci il tarixli № 580 Bakı, Sumqayıt şəhərlərində və Azərbaycan Respublikasının bir sıra rayonlarında baş vermiş zəlzələnin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün maliyyə vəsaitinin ayrılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına nəzər yetirək. Həmin sərəncamda qeyd edilir ki, müvafiq zəlzələ fəsadlarının aradan qaldırılması üçün 25 mlrd. manat (5mln azn, 5.5 mln usd) Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin hesabından Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar üzrə Dövlət Komissiyasına ayrıldı.

4. 2012-ci il may ayının 7-də episentri Zaqatala rayonu ərazisində baş vermiş 7 bal gücündə olan əlzələ nəticəsində Zaqatala, Balakən və Qax rayonlarında yaşayış evlərinə, sosial və infrostruktur obyektlərinə ciddi ziyan dəymişdir. Bununla əlaqədar olaraq dövlət büdcəsindən aşağıdakı kompensasiyalar ödənilmişdir:

1) Zaqatala rayon və kəndlərində zəlzələ ilə əlaqədar olaraq komissiya tərəfindən yazılmış baxış aktı əsasında bərpası-gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuş 2835 fərdi yaşayış evlərinə ödənilmiş yardım və kompensasiyaların ümumi həcmi 14.115.000 azn

2) Balakən şəhər və kəndlərində zəlzələ ilə əlaqədar olaraq komissiya tərəfindən yazılmış baxış aktları əsasında bərpası-gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuş 348 fərdi yaşayış evlərinə hesablanmış və ödənilməsi nəzərdə tutulmuş yardım, kompensasiyaların ümumi həcmi 1.622.000 azn

3) Qax rayon və kəndlərində zəlzələ ilə əlaqədar olaraq komissiya tərəfindən yazılmış baxış aktı əsasında bərpası-gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuş 357 fərdi yaşayış evlərinə ödənilmiş yardım və kompensasiyaların ümumi həcmi 1.706.000 azn ödənilmişdir.

Toplam ödəniş 17.443.000 azn edir. bu ödəniş dövlət büdcəsindən ödənilirdi. Əgər insanlar evlərini sığorta etdirsəydilər bu ödəniş dövlət büdcəsindən deyil sığorta şirkətlərin büdcəsindən ödənilərdi.

Yuxarıda qeyd edilən 4 təbii fəlakət nəticəsinin aradan qaldırılması üçün dövlət büdcəsindən 0.5 milyard ABŞ dolları və 23.443.000 azn məbləğində vəsait ayrılmışdır.

2.2. Sığorta şirkətlərinin təkrar sığortası üzrə gəlir və xərcləri

Aşağıdakı cədvəldə Sığorta şirkətlərinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri qeyd edilmişdir.

Cədvəl 8: 2018-ci ildə Sığorta şirkətlərinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri

Sığorta şirkətləri	Mənfəət			Zərər
	Təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqqları	Sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı	Təkrarsığortadan komissyon muzzdlar	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqları
AzSığorta	538.652,49	934.017,88	201.342,79	4.099.147,22
AzərSığorta	0,00	5.280.172,04	2.761.776,66	24.912.249,08
Ata Sığorta	293.549,00	74.489,00	67.359,00	1.105.606,00
Atəşgah Sığorta	0,00	1.734.771,97	440.619,01	5.579.854,70
Sənaye Sığorta	0,00	265.097,43	359.285,82	3.377.946,46
Günay Sığorta	0,00	41.852,99	0,00	858.594,38
İpək Yolu Sığorta	36.134,16	1.618.706,87	77.166,07	14.129.662,26
Meqa Sığorta	197.860,65	33.777,58	513.470,54	13.541.134,01
Paşa Sığorta	3.233.824,42	1.237.695,35	1.449.815,29	35.954.624,55
Qala Sığorta	0,00	1.204.059,50	3.060.907,55	12.351.432,46
Xalq Sığorta				
Cəm	4.300.020,72	12.424.640,61	8.931.742,73	115.910.251,12
Ümumi mənfəət	25.656.404,06			
Ümumi zərər	115.910.251,12			
Fərq	-90.253.847,06			

Mənbə: İcbari sığorta satışını həyata keçirən qeyri-həyat sığorta şirkətlərinin maliyyə hesabatlarından istifadə edilərək müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər salsaq görərik ki, İcbari sığorta satışını həyata keçirən qeyri-həyat sığorta şirkətləri təkrarsığorta üçün müəyyən vəsait ayırır. Beləki ümumi mənfəət 25.656.404,06 azn, ümumi zərər 115.910.251,12 azn, təşkil edir. Təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqqları ən yüksək 3.233.824,42 azn ilə “Paşa Sığorta”-dır, sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı 5.280.172,04 azn ilə “AzərSığorta” öndədir. Təkrarsığortadan komissyon muzzdlar üzrə 3.060.907,55 azn ilə “Qala Sığorta” digər sığortaçılardan yüksəkdir. Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqları üzrə isə 24.912.249,08 azn ilə “AzərSığorta” liderdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, sığorta şirkətləri 90.253.847,06 azn məbləğində təkrarsığorta üzrə vəsait itirmişdir. Ölkədən çıxan vəsaiti öyrənməyimiz üçün milli təkrarsığorta şirkəti olan “AzRe Təkrarsığorta” şirkətinin maliyyə göstəricilərinə nəzər yetirilməlidir.

Cədvəl 9: 2018-ci ildə “Azre Təkrarsığorta” şirkətinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri

Təkrarsığorta	Mənfəət			Zərər
	Təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqqları	Sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçıların payı	Təkrarsığortadan komissyon muzzdlar	Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqları
AzRE təkrarsığorta	54.446.543,72	1.398.531,79	107.186,02	12.839.153,66
Ümumi mənfəət	55.952.261,53			
Ümumi zərər	12.839.153,66			
Fərq	+43.113.107,87			

Mənbə: <https://azre.az/az/financial-results/2018> mənfəət və zərərlər üzrə hesabat

Bu cədvəldə “Azre Təkrarsığorta” şirkətinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri qeyd olunub. Beləki ümumi mənfəət 55.952.261,53 azn, ümumi zərər 12.839.153,66 azn, fərq isə ++43.113.107,87 azn təşkil edir. 2 cədvəlin fərqlərini çıxsaq, ölkədən çıxan vəsaitləri tapmış olarıq. $90.253.847,06 - 43.113.107,87 = 47.140.739,19$ azn edir. Həmin məbləğ 1 illik üçün hesablanaraq tapılmışdır. Bu axının qarşısını almaq üçün sığorta sahəsinin eləcə də təkrarsığortanın inkişafına ehtiyac var. Milli təkrarsığortaçıların sayı artırılmalı və xarici sığortaçıların ölkəmizdəki təkrarsığorta şirkətlərinə risklərin ötürülməsinə stimullaşdırılmalıdır.

2.3. Sığorta şirkətlərinin daşınmaz əmlakdan əldə etdiyi mənfəətin təsnifatı.

Cədvəl 10: 2018-ci il üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqqları

	Say	Sığorta haqqı (AZN)
Cəm	103.924	29.001.162,06

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2018-ci il ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 103.924, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 29.001.162,06 AZN təşkil edir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 279,06 AZN-dir

Cədvəl 11: 2018-ci il üzrə DƏİS sığorta ödənişləri

	Say	Sığorta ödənişləri (AZN)
Cəm	123	761.591

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2018-ci il ərzində sığorta ödənişi həyata keçirilmiş müqavilələrin sayı 123, sığorta ödənişlərin məbləği 761.591 AZN təşkil edir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta ödənişi 6191.80 AZN-dir

Zərərlik göstəricisini hesablamaq üçün cədvəllərdəki Sığorta haqqlarından sığorta ödənişlərini çıxsaq, yəni $29.001.162 - 761.591 = 28.195.012$ azn

Zərərlik faizi isə $761.591 / 29.001.162 * 100\% = 2,63\%$

Cədvəl 12: 2018-ci il üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
Cəm	4143	266.803,40

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İl ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 4 143 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 266 803,40 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 64,40 AZN-dir.

Cədvəl 13: 2018-ci il üzrə DƏİMMİS sığorta ödənişləri

	Say	Sığorta ödənişləri
--	-----	--------------------

Cəm	1	1.000
-----	---	-------

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2018-ci il ərzində sığorta ödənişi həyata keçirilmiş müqavilələrin sayı 1, sığorta ödənişlərin məbləği 1.000 AZN təşkil edir.

Zərərlik göstəricisini hesablamaq üçün cədvəllərdəki Sığorta haqqlarından sığorta ödənişlərini çıxsaq, yəni $266.803 - 1.000 = 265.803$ azn edir

Zərərlik faizi isə $1.000/266.803 * 100\% = 0.37\%$

Cədvəl 14: 2019-cu il üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqqları

	Say	Sığorta haqqı (AZN)
Cəm	215.178	42.013.354,96

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2019-cu il ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 215.178 yığılmış sığorta haqlarının məbləği 42.013.354,96 AZN təşkil edir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 195,25 AZN-dir.

Cədvəl 15: 2019-cu il üzrə DƏİS sığorta ödənişləri

	Say	Sığorta ödənişləri (AZN)
Cəm	123	394.072,31

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2019-cu il ərzində sığorta ödənişi həyata keçirilmiş müqavilələrin sayı 123, sığorta ödənişlərin məbləği 394.072,31 AZN təşkil edir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta ödənişi 3203,84 AZN-dir

Zərərlik göstəricisini hesablamaq üçün cədvəllərdəki Sığorta haqqlarından sığorta ödənişlərini çıxsaq, yəni $42.013.354,96 - 394.072,31 = 41.619.282,65$ azn

Zərərlik faizi isə $394.072,31/42.013.354,96 * 100\% = 0,93\%$

Cədvəl 16: 2019-cu il üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
--	--------------------	---------------

Cəm	5.461	361.244,29
-----	-------	------------

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İl ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 5.461 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 361.244,29 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 66,15 AZN-dir.

Cədvəl 17: 2019-cu il üzrə DƏİMMİS sığorta ödənişləri

	Say	Sığorta ödənişləri
Cəm	1	605

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək, görürük ki, 2019-cu il ərzində sığorta ödənişi həyata keçirilmiş müqavilələrin sayı 1, sığorta ödənişlərin məbləği 605 AZN təşkil edir.

Zərərlik göstəricisini hesablamaq üçün cədvəllərdəki Sığorta haqlarından sığorta ödənişlərini çıxsaq, yəni $361.244,29 - 605 = 360639,29$ azn edir

Zərərlik faizi isə $605/361.244,29 * 100\% = 0.17\%$

Cədvəl 18: 2019-cu il yanvar-aprel üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
Cəm	37.316	12.569.903,81

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2019-cu il yanvar-aprel ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 37.316 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 12.569.903,81 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 336,85 AZN-dir.

Cədvəl 19: 2020-ci il yanvar-aprel üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
Cəm	197.414	20.954.417,37

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2020-ci il yanvar-aprel ərzində DƏİS üzrə bağlanmış müqavilələrin sayı 197.414 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 20.954.417,37 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 106,144 AZN-dir. 2019-2020-ci illərin yanvar aprel ayını müqayisə etsək, görürük ki, bağlanmış müqavilələrdə $197.414/37.316=5.29$ dəfə, toplanan sığorta haqlarında isə $20.954.417,37/12.569.903,81=1.67$ dəfə artım olmuşdur.

Cədvəl 20: 2019-cu il yanvar-aprel üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
Cəm	2.390	158.070

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2019-cu il yanvar-aprel ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 2.390 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 158.070 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 66,14 AZN-dir.

Cədvəl 21: 2020-ci il yanvar-aprel üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqları

	Sığorta müqaviləsi	Sığorta haqqı
Cəm	2.786	166.410

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2020-ci il yanvar-aprel ərzində bağlanmış müqavilələrin sayı 2.786 ədəd, yığılmış sığorta haqlarının məbləği 166.410 AZN təşkil etmişdir. Ortalama isə 1 müqavilə üçün sığorta haqqı 59,73 AZN-dir. 2019-2020-ci illərin yanvar aprel ayını müqayisə etsək, görürük ki, bağlanmış müqavilələrdə $2786/2390=1.16$ dəfə, toplanan sığorta haqlarında isə 1.05 dəfə artım olmuşdur.

İndi isə Dəis və DƏİMMİS-in digər icbari sığorta növlərində payını hesablayaq.

Cədvəl 22: Qeyri-həyat sığortası üzrə 2019-cu ildə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayının 2018-ci ilə müqayisəsi

İcbari sığorta növü	Bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayı (ədədlə)	
	2018	2019
Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığorta (AVSMMİS)	1.253.101	1.408.581
Daşınmaz əmlakın icbari sığortası (DƏİS)	103.924	215.178
Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı məsuliyyətin icbari sığortası (DƏİMMS)	4143	5461
Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası (SİFQS)	189	193
Yaşıl Kart	42.391	49.707
CƏMİ:	1.403.748	1.679.120

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək görürük ki, 2018-ci ildə qeyri-həyat sığortası üzrə toplam 1.403.748 müqavilə, 2019-cu il ildə isə 1.679.120 müqavilə bağlanmışdır. Dəis-nin 2018-ci il üzrə payı $103.924/1.403.748*100\%=7.40\%$, 2019-cu il üzrə isə payı $215.178/1.679.120*100\%=12.81\%$. DƏİMMS – in 2018-ci il üzrə payı $4.143/1.403.748*100\%=0.29\%$, 2019-cu il üzrə isə payı $5.461/1.679.120*100\%=0.32\%$ təşkil edir. 2018-2019-cu illəri müqayisə etsək, DƏİS üzrə $12.81\%/7.40\%=1.73$ dəfə payda artım, DƏİMMS üzrə isə $0.32\%/0.29\%=1.10$ dəfə payda artım baş vermişdir.

Cədvəl 23: Qeyri-həyat sığortası üzrə 2019-cu ildə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sığorta haqlarının 2018-ci ilə müqayisəsi

İcbari sığorta növü	Sığorta haqlarının məbləği (manatla)	
	2018	2019
Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığorta (AVSMMİS)	92.100.868,75	97.166.734,25
Daşınmaz əmlakın icbari sığortası (DƏİS)	29.001.162,06	42.013.354,96
Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı məsuliyyətin icbari sığortası (DƏİMMS)	266.803	361.244
Sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası (SİFQS)	112.569	109.333
Yaşıl Kart	2.495.817	2.868.058
CƏMİ:	123.977.220,21	142.518.724,50

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ nəzər yetirsək görürük ki, 2018-ci ildə qeyri-həyat sığortası üzrə 123.977.220,21 manat, 2019-cu il ildə isə 142.518.724,50 manat sığorta haqqı toplanmışdır. Dəis-nin 2018-ci il üzrə payı $29.001.162,06/123.977.220,21*100\%=23.39\%$, 2019-cu il üzrə isə payı $42.013.354,96/142.518.724,50*100\%=29.48\%$. DƏİMMİS – in 2018-ci il üzrə payı $266.803/123.977.220,21*100\%=0.21\%$, 2019-cu il üzrə isə payı $361.244/142.518.724,50*100\%=0.25\%$ təşkil edir. 2018-2019-cu illəri müqayisə etsək, DƏİS üzrə $29.48\%/23.39\%=1.26$ dəfə payda artım, DƏİMMİS üzrə isə $0.25\%/0.21\%=1.19$ dəfə payda artım baş vermişdir.

2.4.Sığorta sahəsinin SWOT təhlili

SWOT təhlil hər hansı sahənin cari vəziyyətini izah edən, problemlərini üzə çıxaran, inkişafına təkan verən və təhlükə törədə biləcək səbəbləri aydınlaşdıran təhlil növüdür. Ölkəmizdə bu təhlil GZİT adlandırılır.

- G-güclü
- Z-zəif
- İ-inkişaf perspektivləri
- T-təhlükələr

GZİT analizinin effektivliyini görmək üçün öncə həmin sahənin inkişafına təhlükə törədən səbəblər araşdırılmalı, təhlükələr inkişaf prespektivliyinə çevrilməsi yolları tapılmalıdır, inkişaf prespektivlərinin güclü yön olması üçün çalışılmalıdır. Bu metod istifadə edilərsə, GZİT təhlil daha effektiv olacaqdır.

Sığorta sahəsinin SWOT təhlili üçün aşağıdakılara nəzər salaq:

S- güclü tərəfləri:

1.1. İSB icbari sığorta sahəsinin zəmanətçi rolunu oynaması. “İcbari sığortalar haqqında” Qanuna əsasən İSB-nin iştirakçı sığortaçıların reyestrinə daxil olan sığorta şirkətləri icbari sığorta satışından 5% həcmində təqvim haqqı ödəyir. Sığorta şirkəti iflas etdikdən sonra sığorta hadisəsi baş verərsə, sığorta ödənişini həmin sığorta şirkəti adından İSB həyata keçirir. Əgər bu baş vermərsə,

vətəndaşların sığortaya olan inamı azalar, daşınar və daşınmaz əmlaklarını icbari sığorta etdirməzlər və beləliklə sığorta sahəsi getdikcə zəifləyər.

1.2. İSB YKS üzrə təkrarsığorta proqramını müəyyən etməsi və sığorta şirkətlərinin vahid təmsilçisi kimi çıxış etməsi. İSB YKS üzrə sığorta şirkətlərinin vahid təmsilçisi rolunu oynayır. YKS-ya üzv olan ölkəyə öz avtomobili ilə getmək istəyən vətəndaş sığorta şirkətlərindən Yaşıl Kart sığortası əldə edir. Xarici ölkədə qəza törədərsə və qarşı tərəfə zərər vurarsa, həmin ölkənin YKS üzrə vahid təmsilçi sığorta şirkəti zərərçəkənə sığorta ödənişi edir və İSB-dən tələb edir. İSB isə zərərçəkənə edilən ödəniş məbləğini həmin ölkənin YKS üzrə vahid təmsilçisinə qaytarır. Ölkəmizin YKS-ya üzv olması dünya ölkələrinin bizim sığorta sahəsinə olan güvəninə göstəricisidir.

1. İcbari sığorta sığorta hadisəsi zamanı vətəndaşa dəyən maddi zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədi ilə yaradılması. İcbari sığortanın məqsədi bundan ibarətdir ki, bədbəxt hadisə nəticəsində sağlamlığa və əmlaka dəyən zərər zərərçəkən və zərərvuran tərəfindən deyil, sığorta şirkətləri tərəfindən kompensasiya edilməsidir. Bu zaman vətəndaş maddi yükləndən qurtulmuş olur.

Zəif tərəfləri:

1. Sığorta şirkətlərin sığorta ödənişindən yayınması. Sığorta hadisəsi baş verən zaman sığorta şirkətləri zərərçəkən şəxsə sığorta ödənişini verməsini uzadır, vətəndaşı get-gələ salır. Bu səbəb vətəndaşın sığortaya inamını azaldır. Güclü tərəfə çevirmək üçün sığortaya nəzarət edən orqan nəzarəti daha da artırmalıdır. Bu tip neqativ halları aşkar etməli və aradan qaldırmalıdır. Vətəndaş görəcek ki, problem həll olunur, sığortaya inamı daha da artacaq. Dəyərindən daha aşağı dəyərləndirilməsi

2. Sığorta şirkətləri riskli əmlakları icbari sığortalamaqda maraqlı olmaması. “İcbari sığortalar haqqında” Qanuna əsasən sığorta şirkətləri sığorta predmetinə uyğun gələn əmlakı mütləq qaydada sığortalamaladırlar. Sığortaçılar tərəfindən Sədərək və Binə ticarət mərkəzlərindəki obyektlər sığortalanmaqdan imtina edilir. Səbəb isə həmin obyektlərin yüksək riskdə olması göstərilir.

Sığortalanmaması isə müvafiq Qanunun tələbinin pozulmasıdır. Bu zəif nüans mütləq şəkildə güclü nüansa çevrilməlidir.

İnkişaf perspektivləri:

1. Sığorta sahəsinin elektronlaşdırılması. Elektronlaşma müasir dünyanın ən mühüm məsələlərindəndir. İSB icbari sığorta sahəsində elektronlaşdırmanı həyata keçirir. Hal-hazırda AVSMMİS və İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta üzrə elektronlaşdırma mövcuddur, DƏİS, DƏİMMİS və Sərnişinlərin icbari sığorta isə elektronlaşmağa ehtiyac vardır. Elektronlaşma sığorta sahəsinin inkişafına təkan verir. Beləki elektronlaşdırılan sığorta növü üzrə əmlakı sığortalamaq çox rahatdır. Vətəndaş müvafiq sığorta satışını həyata keçirən saytlara daxil olaraq özü şəxsən əmlakını sığortalayır və anında sığorta müqaviləsi qüvvəyə minir. Bu səbəbdən icbari sığorta bazarı daha inkişaf edir.

2. Maarifləndirmə işlərinin aparılması. Hal-hazırda Sığorta sahəsinə nəzarət edici orqan Mərkəzi Bankdır. Azərbaycanda mülkiyyətin sığortalanması prosesi ilə bağlı çox böyük maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. (<https://president.az/articles/35601>) İcbari sığorta növlərinin vətəndaşlar tərəfindən tanınması və sevilməsi üçün maarifləndirmə işlərinin görülməsinə ciddi ehtiyac var. Bunun üçün universitetlərdə sığorta savadlılığı artırılması üçün kofranslar təşkil edilməli tələbələrə icbari sığorta növlərinin vacibliyi və üstünlükləri aşınmalıdır.

Təhlükələr:

1. Avtomobil ehtiyat hissələrinin bahalaşması. AVSMMİS üzrə sığorta tarifləri 2011-ci ildən indiyənə kimi dəyişməmişdir. Avtomobil ehtiyat hissələrinin əksəriyyəti xaricdən idxal olunur, yəni ABŞ dollarının dəyərinin dəyişməsi qiymətlərə təsir edir. Beləki 2011-ci il tarixində ABŞ dollarının dəyəri 0.78 manat, hal-hazırda isə 1.7 manatdır. $1.7/0.78=2.18$ dəfə artmışdır. Lakin sığorta tariflərində dəyişiklik olmamışdır. Zərərliyin artması sığorta şirkətlərinin maliyyə göstəricisinə mənfi təsir edir və müflis olmasına gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən sığorta tariflərinin dəyişməməsi sığorta bazarı üçün təhlükədir.

2. Bonus-malus əmsalı

Cədvəl 24: Avtonəqliyyat vasitəsinin növünə görə tətbiq olunan əmsallar

№	Avtonəqliyyat vasitəsinin növü	Əmsallar
1	Minik avtomobillərinin və onların bazasında istehsal edilmiş digər avtonəqliyyat vasitələri – mühərriklərinin həcminə görə:	
	50 sm ³ – 1500 sm ³	1
	1501 sm ³ – 2000 sm ³	1,5
	2 001 sm ³ – 2500 sm ³	2
	2501 sm ³ – 3000 sm ³	2,5
	3001 sm ³ – 3500 sm ³	3
	3501 sm ³ – 4000 sm ³	3,5
	4001 sm ³ – 4500 sm ³	4
	4501 sm ³ – 5000 sm ³	4,5
	5000 sm ³ -dən çox	5

Mənbə: https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/qaydalar_9.pdf

AVSMMİS üzrə sığorta tarifləri yuxarıdakı əmsallarla hesablanır. Baza əmsalı 50 manatdır. Yeni bonus-malus əmsalların tətbiqinə ehtiyac vardır. Beləki hal-hazırki əmsallar avtomobilin motor gücünə uyğun tərtib olunub. Yeni istehsal edilən avtomobillərin motor gücü aşağıdır və ehtiyat hissələrinin dəyəri daha yüksəkdir. Bu səbəbdən bu avtomobillərin sığorta haqqı aşağı, sığorta hadisəsi zamanı dəyə biləcək zərər daha yüksəkdir. Bu isə sığortaçıların maliyyəsinə təhdiddir.

3.1. Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti, İcbari Sığorta Bürosu və Azərişiq arasında IT inteqrasiyası

Aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirək:

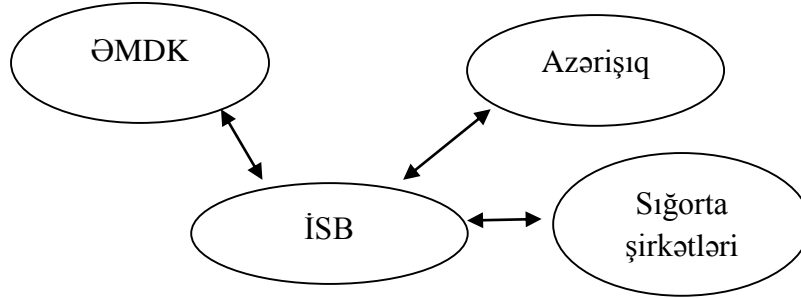
1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin Tədbirlər Planında sığorta bazarının genişləndirilməsi, əhali arasında sığorta savadlılığının, maarifləndirmənin artırılması, vətəndaşların əmlakının qeyri-müəyyənliklərdən və risklərdən qorunması, aqrar sığortanın inkişaf etdirilməsi və beləliklə sığorta təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin Tədbirlər Planının 5.3.8.1. bəndinə əsasən İSBİS ilə Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin elektron informasiya sistemi ilə DƏİS ilə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İnteqrasiyanın məqsədi sığortalama prosesinin sadələşdirilməsi, penetrasiyanın artırılması və sığorta risklərinin düzgün qiymətləndirilməsi məqsədilə İSBİS ilə dövlət orqanlarının elektron informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının aparılmasıdır.

2. Türkiyənin 6305 sayılı “Fəlakət Sığortaları” Qanununun 11-ci maddəsinə əsasən “İcbari Sığorta edilməli binalar su və işıq sayğacların yoxlanılması zamanı İcbari Zəlzələ Sığortasının olub-olmaması yoxlanılır. Bu yoxlamalar 2012-ci il 18 avqust tarixindən məcburi şəkildə aparılır. (DASK Zorunlu Deprem Sığortası Faaliyyət Raporu, 2018)

Bu 2 məsələni əsas gətirərək aşağıdakı inteqrasiya modelini qura bilərik

Sxem 2: İSB, ƏMDK, Azərişiq və Sığorta şirkətləri arasında inteqrasiya.

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafikdən görünür ki, inteqrasiya İSB üzərindən həyata keçirilir. ƏMDK bütün çıxarışı olan evlərin siyahısını İSB-yə ötürür, İSB ilə sığorta şirkətləri arasında hazırda mövcud inteqrasiyalar vasitəsilə ƏMDK-dən əldə etdiyi çıxarışları sığorta şirkətləri ilə bölüşür, “Azərişiq” isə çıxarışı olan evin DƏİS sığortasının olub-olmamasını öyrənmək üçün avtomatik rejimdə İSB-yə sorğu göndərir buradan 2 cür cavab ala bilər:

3. Həmin mənzilin DƏİS-i var, Azərişiq heç nə etmir
4. Həmin mənzilin DƏİS-i yoxdur, Azərişiq 50 azn məbləğində cərimə yazır, müvafiq qanuna əsasən 20 gün sonar yenidən yoxlayır, əgər DƏİS varsa, heçnə etmir, əgər yoxdursa, yenidən cərimə yazır və bu proses davam edir.

**Cədvəl 25: AR ƏMDK yanında
daşınmaz əmlakın dövlət reyestri xidmətinin əsas göstəricilərinə dair
məlumat**

Sıra №-si	Göstəricilərinin adı	İLLƏR										Cəmi
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 yanvar-sentyabr	
1	Mülkiyyət hüquqları üzrə aparılmış dövlət qeydiyyatının sayı o cümlədən:	94680	147368	151541	177118	205196	190500	171942	196056	218315	181549	1734265
	- ilkin	28994	52583	42395	49713	57945	42041	49904	58268	60168	51328	493339
	- təkrar	65686	94785	109146	127405	147251	148459	122038	137788	158147	130221	1240926
2	İpoteka qeydiyyatı	20517	20997	32951	40513	45619	41371	35757	38533	43286	32731	352275

Mənbə: <http://www.stateproperty.gov.az/page/view/22>

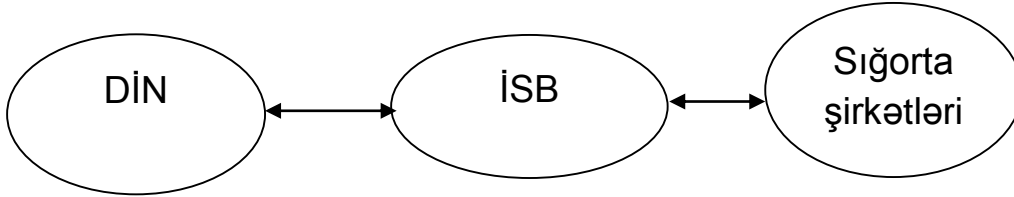
Bu cədvəldən görünür ki, 1.734.265 daşınmaz əmlakın hüquqi sənədi vardır. DƏİS sığortalanan evlərin sayı 215.178-dir. Bu isə ümumi evlərin çıxarışının $215.178/1.734.265 \cdot 100\% = 12.40\%$ edir. Bu göstəricidi çox aşağıdır. Əgər bu inteqrasiya prosesi həyata keçiriləcəksə, cərimələrə görə 1.734.265 mənzilin ən azı 80% - i sığorta ediləcəkdir.

Bu inteqrasiya modeli hal-hazırda AVSMMİS üzrə DİN, İSB və sığorta şirkətləri arasında mövcuddur. Beləki ölkənin müxtəlif yerlərində DİN radarları quraşdırılmışdır. Radarın altından keçən avtomobilin dövlət qeydiyyat nişanı (nömrəsi) avtomatik rejimdə DİN tərəfindən İSB-yə sorğu göndərilir. İSB isə 2cür cavab verə bilər:

3. AVSMMİS var: DİN heçnə etmir.

4. AVSMMİS yoxdur: DİN tərəfindən müvafiq qanuna əsasən 50 azn məbləğində cərimə yazılır. 20 gündən sonra radarın altından keçdikdə isə bu proses təkrarlanır.

Sxem 3: İSB, DİN və Sığorta şirkətləri arasında inteqrasiya.

Mənbə: İSBİS məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

3.2. AR Qanunlarında dəyişikliklərin edilməsi Türkiyə təcrübəsində təbii fəlakətlərlə bağlı qanun

Təbii fəlakətlərlə bağlı Türkiyədə ASK mövcuddur. ASK-nin məqsədi binalarda zəlzələ nəticəsində dəyə biləcək maddi zərərləri qarşılamaq üçün sığorta şirkətləri tərəfindən təmin edilə bilməyən və ya təminat verməkdə çətinlik çəkən müxtəlif fəlakətlər və risklər nəticəsində yarana biləcək maddi ziyanları ödəmək üçün veriləcək sığorta və təkrarsığorta zəmanətləri ilə bağlı prosedurları və prinsipləri müəyyən etməkdir. Təbii fəlakətlər üzrə sığorta hadisəsi zaman sığorta şirkətləri tərəfindən sığorta təminatı verilməsi mümkün olmadıqda ASK tətbiqi üçün yaradılan DASK tərəfindən sığorta və ya təkrarsığorta rolunu oynayaraq sığorta ödənişi edilir. Sığorta ödənişlərində limitlərin təyini DASK-a üzv olan sığorta şirkətlərin müştərək qərarı ilə təyin olunur.

1. “İcbari sığortala haqqında” Qanunun tətbiqi haqqında AR Prezidentinin Fərmanına uyğun olaraq yaşayış evləri və binaların icbari sığortasına nəzarət yerli icra hakimiyyəti orqanları, digər binaları n DƏİS və DƏİMMİS-inə isə FHN nəzarət edir. AR İXM-nin 469-cu maddəsinə əsasən DƏİS və DƏİMMİS-in bağlanmamasına görə, fiziki şəxslər 30 azn, vəzifəli şəxslər 80 azn, hüquqi şəxslər isə 200 azn məbləğində cərimələnirlər. Cərimələnmə tarixindən 20 gün əzində icbari sığorta müqaviləsi bağlanmalıdır. Əks təqdirdə yenidən müvafiq cərimələr tətbiq edilir. (<http://www.e-qanun.az/code/24>) Lakin cərimələnmə prosesi mövcud deyil. Bu

prosesin həyata keçirilməsi üçün İXM-də tənzimlənməsi zəruridir. Cərimələnmə prosesinin mövcud olmadığına görə vətəndaş evini sığorta etdirmək marağında deyil. Bu prosesin həyata keçirilməsi nəticəsində vətəndaş məcburi şəkildə əmlakını sığorta etdirəcək, sığorta şirkətinə tədiyyə ödəyəcək və sığorta bazarının inkişafına təkan verəcək.

2. “İcbari sığortalar haqqında” AR-nın 2011-ci il 24 iyun tarixli 165-İVQ nömrəli Qanununun 34-2-ci maddəsində informasiya sisteminin məlumatlarla təchiz edilməsi məsələsi qeyd edilmişdir. Həmin məsələnin icrası “İcbari sığortalar haqqında” AR-nın 2011-ci il 24 iyun tarixli 165-İVQ nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında AR Prezidentinin Fərmanınının 4.3-cü maddəsində qeyd edilmişdir. İSB, ƏMDK, Azərİşiq və Sığorta şirkətləri arasında inteqrasiya həyata keçiriləcəyi təqdirdə həmin Qanuna müəyyən dəyişikliklər edilməlidir. Belə ki, ƏMDK çıxarışı olan evlərin siyahısını ötürməsi üçün 34-2 maddəsinə inteqrasiya əlavə edilməlidir.

3.3. Risk hovuzunun əmələ gətirilməsi.

Risk hovuzunu izah etmək üçün müştərək sığortanın nə olduğunu anlamalıyıq. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 1.1.2-1. maddəsinə əsasən müştərək sığorta - fond hesabına sığorta məbləğinin verilməsi, fonda toplanan gəlir və həmin fondan hesabına ödənilən zərərlərin bölüşdürülməsi sistemidir. Yəni sığorta şirkətləri birləşərək hər hansı sığorta növü üzrə müştərək sığorta fondu ətrafında könüllü birləşir. Sığorta haqqından müəyyən faiz həmin hovuzda toplanır. Hadisə baş verən zaman həmin hovuzdan faydalanan şəxsə sığorta ödənişi edilir. Cari il sonunda gəlir və xərclər üzv olan sığorta şirkətləri arasında bölünür. Sığorta şirkətlərinin risk hovuzu ətrafında birləşməsinin aşağıdakı məqsədləri mövcuddur:

1. Sığortaçıların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
2. İrihəcmli risklərin sığortalanması;
3. İrihəcmli risklərdə sığorta hadisəsi zamanı faydalanan şəxsə sığorta ödənişlərinin verilməsi

Hovuza üzv olmayan Sığorta şirkətləri risk hovuzundan təkrarsığorta növü kimi də faydalana bilər. Beləki üzv olmayan sığortaçı sığortalı ilə irihəcmli və riskli müqavilə bağlayır. Həmin sığorta şirkəti sığortaladığı riski qismən və ya tam həcmdə sığorta hovuzuna təkrarsığortalatdırır. Təbii ki, sığortalıdan əldə etdiyi sığorta haqqının ötürdüyü risk nisbətində təkrarsığorta hovuzuna verir. Hadisə baş verdiyi zaman həmin risk nisbətində risk hovuzundan sığorta ödənişi edilir.

Risk hovuzunun yaradılarkən sığorta şirkətləri vahid sığorta siyasəti yürüdürlər. Müqavilələr imzalanarkən vahid qaydalara riayət edirlər. Buna misal olaraq risklərin dəyərləndirilməsi, tariflər və əmlakın maksimum dəyərini göstərmək olar.

Türkiyə təcrübəsində risk hovuzu.

Risk hovuzu ZTS sisteminin inkişafı və dayanıqlığı məqsədilə qurulmuşdur. ZTS dayanıqlılığı, sığorta haqqlarının sığortaçıları tərəfindən təklif olunan sığorta təminatlarının təmin ediləcək şəkildə olması və sığortalılar tərəfindən sığorta haqqlarının ödənilə bilən səviyyədə olmasını təmin edir. (<https://www.tmtb.org.tr/RSH>)

Risk hovuzunun uğurlu olması üçün aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır:

1. Qaydalar öncədən müəyyən edilməlidir;
2. Hovuzun bəlli bir həcmi olmalıdır;
3. Risk menecmenti ilə bağlı məlumatlandırma artırılmalıdır;
4. Hovuzun idarə edilməsi ona üzv olan sığorta şirkətlərə qarşı qanun çərçivəsində bərabər məsafədə olmalıdır;
5. Bütün pay sahibləri sığorta sahəsini dərinləndirməlidir.

Təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman nəticələrin aradan qaldırılması üçün dövlət büdcəsindən müəyyən vəsaitlər ayrılır. Bu da büdcəyə mənfi təsir edir. Bu təsirin aradan qaldırılması üçün risk hovuzunun yaradılması zəruridir.

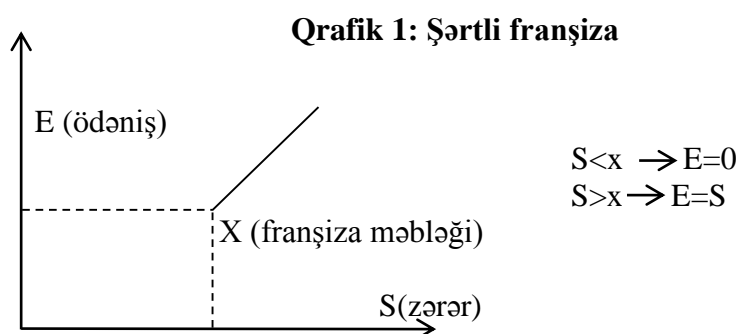
Cədvəl 26: Yaşayış evləri və mənzillərin DƏİS üzrə sığorta tarifləri

	Sığorta məbləği	Franşiza	İcbari sığorta haqqı (manat)
Bakı şəhəri	25 000	250	50
Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan şəhərləri	20 000	200	40
Digər yaşayış məntəqələri	15 000	150	30

Mənbə: <https://asan.gov.az/az/service/asan-xidmetler/funksional-yardimci-xidmetler/sigorta-xidmetleri/dasinmaz-emplakin-icbari-sigortasi>

Cədvəldən görüldüyü kimi Bakı şəhərində DƏİS sığorta haqqı 50 azn, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan 40 azn, digər yaşayış məntəqələrində isə 30 azndır. Franşiza müvafiq olaraq 250 azn, 200 azn və 150 azn təşkil edir. **Franşiza** – azadolma məbləğidir. Yəni sığorta hadisəsi zamanı sığorta təminatına daxil olmayan və sığortalı tərəfindən ödənməli olan hissədir. Franşizanın 2 növü mövcuddur.

1. **Şərtli franşiza** – Sığortaçı dəyən zərər franşiza məbləğini keçmirsə, kompensasiya ödəmir, keçirsə, tam həcmdə ödəyir.

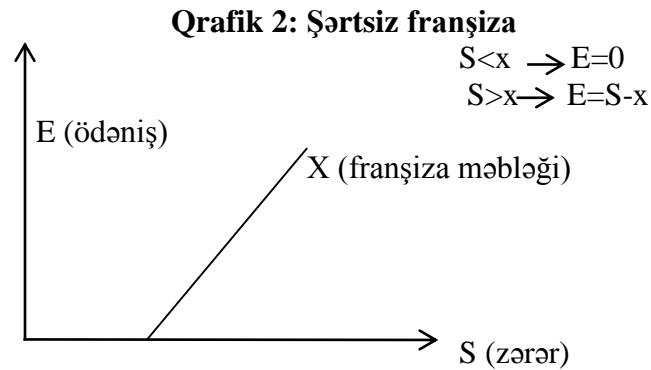

2. **Şərtsiz franşiza** – Sığortaçı dəyən zərər franşiza məbləğini keçmirsə, kompensasiya ödəmir, keçirsə, dəyən zərərdən franşiza məbləği çıxılır və faydalanan şəxsə sığorta ödənişi edir.

Aşağıdakı məsələ ilə şərtsiz və şərti franşizanın fərqi anlaya bilərik:

Sığorta hadisəsi zamanı 1000 manatlıq zərər dəyib. Müqavilə üzrə franşiza dəyəri 200 manatdır. Şərtsiz franşizaya əsasən $1000-200=800$ manat, şərti franşizaya

əsasən isə məbləğ 200 manat yuxarı olduğuna görə tam həcmdə, yəni 1000 manat sığorta şirkəti tərəfindən faydalan şəxsə sığorta ödənişi edilir.

Mənbə: <https://edu.e-cbar.az/course/view.php?id=73>

Ölkəmizdə ən çox şərtsiz franşiza növündən istifadə olunur.

Mənzil və yaşayış evləri istisna olmaqla digər daşınmaz əmlaklar aşağıdakı kimi hesablanır:

$$ST = H\Theta x(1 - G\Theta)$$

ST- Sığorta tarifi (%-ilə);

GΘ- Güzəşt əmsalı;

HΘ – hesablama əmsalı (https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/qaydalar_7.pdf)

1.734.265 daşınmaz əmlakın hüquqi sənədi vardır. Əgər ortalama 40 azndən sığortalanarsa, $1.734.265 * 40 = 69.370.600$ azn edər. Toplam məbləğin 5%-i risk hovuzunda toplanarsa, illik 3.468.530 azn formalaşacaqdır. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə evlərin sayı durmadan artmaqdadır illik toplanan məbləğ də ilbəlil artacaqdır. Təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman dövlət büdcəsindən deyil bu ehtiyatdan kompensasiyalar ödəniləcək.

Sığorta ödənişində müəyyən hədd təyin edilə bilər. Müvafiq qanunun 39-cu maddəsinə əsasən sığorta məbləğlərinin yuxarı həddi Bakı şəhəri üzrə 25.000 azn, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan üzrə 20.000 azn, digər bölgələr üçün isə 15.000 azn müəyyən edilmişdir. Daşınmaz əmlaka təbii fəlakət səbəbindən zərər dəyərsə, yuxarı sığorta məbləğini aşarsa bu zaman həmin ödəniş hovuzdan ödəniləcəkdir. Hovuzdan ödənilən sığorta məbləği cari ildə sığorta şirkətlərinin DƏİS üzrə satış

bazar payı neçə %-dirsə, həmin % qədər zərər sığorta şirkətləri arasında bölüşdürülərək Risk hovuzuna qaytarılır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işinə nəzər salsaq aşağıdakı nəticələri əldə etmək olar:

1. Təbii fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılması üçün daşınmaz və daşınar əmlakımızı sığorta etdirməliyik. Çünki mülkimizə dəyən zərər qarşılanmaya bilər və əmlakımız sığorta olunarsa, sığorta şirkəti tərəfindən dəyən zərərin aradan qaldırılması üçün sığorta ödənişi əldə edə bilərik.

2. Təbii fəlakət baş verən zaman nəticələrin aradan qaldırılması üçün dövlət büdcəsindən külli miqdarda vəsait ayrılır. Bu da büdcəyə mənfi təsir edir. Mənfi təsirin aradan qaldırılması üçün dövlət sığorta sahəsinin inkişafına təkan verir.

3. Cədvəllə nəzər salsaq, DƏİS və DƏİMMİS-in icbari sığorta üzrə bazar payı aşağıdır.

4. Türkiyə təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, təbii fəlakət sığortası üzrə ölkəmizin sığorta sahəsindən daha irəlidir. Təbii fəlakət üzrə ayrıca qanunvericilik mövcuddur və bu məqsədlə AFAD və DASK yaradılmışdır.

5. Təkrarsığorta sahəsinin zəif inkişaf etməsi səbəbindən ölkədən xeyli vəsait çıxmaqdadır. Bu isə idxal və ixrac saldosuna mənfi təsir edir.

Dissertasiya işi üzrə aşağıdakı təklifləri vermək olar:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin Tədbirlər Planında sığorta bazarının genişləndirilməsi, əhali arasında sığorta savadlılığının, maarifləndirmənin artırılması, vətəndaşların əmlakının qeyri-müəyyənliklərdən və risklərdən qorunması, aqrar sığortanın inkişaf etdirilməsi və beləliklə sığorta təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Həmin Tədbirlər Planının 5.3.8.1. bəndinə əsasən İcbari Sığorta Bürosunun elektron informasiya sistemi ilə Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsinin elektron informasiya sistemi ilə Daşınmaz Əmlakın İcbari Sığortası ilə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İnteqrasiyanın məqsədi sığortalanma prosesinin sadələşdirilməsi, penetrasiyanın artırılması və sığorta risklərinin düzgün qiymətləndirilməsi məqsədilə İcbari Sığorta Bürosunun elektron informasiya sistemi ilə dövlət orqanlarının elektron informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının aparılmasıdır.

Tədbirlər Planına təklif olaraq qeyd edə bilərəm ki, DƏİS inteqrasiyasına “Azərişiq” ASC əlavə edilsin. Vətəndaş əmlakını DƏİS etdirmədiyi təqdirdə elektrik təchizatı kəsilsin və ya sığorta haqqı qədər elektrik təchizatına borc olaraq yazılsın.

2. Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortasının sığorta haqqları avtomobil mühərriki həcmində əsasən müəyyən edilir. DƏİS üzrə təklifim bundan ibarətdir ki, sığorta haqqlarında iki cür əmsal tətbiq edilsin. Belə ki, I əmsal evin sahəsinə uyğun təyin edilsin, II əmsal isə hal hazırki tətbiq edilən bölgələr üzrə əmsallar qüvvəsində qalsın.

3. Növbəti təklifim isə DƏİS risk hovuzunun yaradılmasıdır. Belə ki, hər sığorta haqqından müəyyən faiz həcmində vəsait ayrılaraq həmin hovuzda köçürülür və təbii fəlakət baş verdiyi zaman həmin fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasında həmin risk hovuzundan istifadə edilsin.

Sığorta sahəsinin inkişaf etdirilməsi ÜDM göstəricisinə müsbət təsir edəcək.

Təkliflər nəzərə alınarsa, sığorta haqqlarından risk hovuzu yaranacaq və təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında həmin hovuzdan istifadə ediləcək.

Məqsəd isə dövlət büdcəsində xərclərin, yəni büdcə yükünün azaldılmasına hesablanmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının "İcbari sığortalar haqqında" 24 iyun 2011-ci il tarixli № 165-IVQ sayılı Qanunu.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı "Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi" 714-774 səh.
3. Babaxanov N. 2014, "Daşqınların təsərrüfatın inkişafı və ərazi təşkilinə təsiri", Bakı, Nafta-Press, 192 səh.
4. Əmirova A. (2015), "Azərbaycan Respublikasında təbii - ekzogen proseslərin təsərrüfat sahələrinə təsirinin ekoloji - iqtisadi qiymətləndirilməsi və mühafizəsi yolları." Magistr dissertasiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. 77 səh.
5. Geologiya terminlərinin izahlı lüğəti, 2006, Bakı şəhəri, Nafta-Press.
6. Şəkərəliyev (2009), "Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər", Bakı: "İqtisad Univesiteti" 14-28 səh.

Türk dilində:

- 1.DASK Zorunlu Deprem Sigortası Faaliyet Raporu, 2019

İngilis dilində:

1. Sugra Humbatova and Natig Hajiyev, "Ecological agriculture and land resources in Azerbaijan" The 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku 2020.

İnternet resursları

Azərbaycan dilində:

1. “Ata Sığorta” ASC- <https://www.atasigorta.az/az/balans-hesabatları>
2. “Atəşgah Sığorta ASC - <https://ateshgah.com/>
3. AVSMMİS üzrə sığorta haqqı məbləğlərinin hesablanması Qaydası - https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/qaydalar_9.pdf
4. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası - <http://www.science.gov.az/>
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəzdində Respublika Seysmoloji Xidmət Mərkəzi - www.seismology.az/
6. Azərbaycan Respublikasının cənub bölgəsində baş vermiş təbii fəlakətin nəticələrinin aradan qaldırılması tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı - <http://www.e-qanun.az/framework/3124>
7. Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər məcəlləsi - <http://www.e-qanun.az/code/24>
8. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 24.01.2014-cü il tarixli 05 nömrəli Qərarı - <http://e-qanun.az/framework/27177>
9. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının virtual təhsil platformu (mikro iqtisadiyyat) edu.e-cbar.az
10. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi - <http://www.e-qanun.az/code/8>
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi - <https://president.az/>
12. “AzSığorta” ASC - <https://azsigorta.az/>
13. “AzərSığorta” ASC - <https://azersigorta.az/>
14. “Azərbaycan Sənaye Sığorta” - <https://www.aiic.az/>
15. Daşınmaz Əmlakın İcbari Sığortası üzrə sığorta tariflərinin müəyyənləşdirilməsi qaydası - https://isb.az/wp-content/uploads/2015/03/qaydalar_7.pdf
16. Geologiya və Geofizika İnstitutu - <http://gia.az/>

17. Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi -
<http://www.stateproperty.gov.az/page/view/22>
18. Fövqəladə Hallar Nazirliyi - <http://www.fhn.gov.az/>
19. Fövqəladə halların təsnifatı -
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_umumi.pdf?fbclid=IwAR1nDQHi-hFqIu5r-9n9SMSi0Jx4gX-ouWDM0Yr_dGDbA_wYvIzcCgwRe1U
20. “Günay Sığorta” - <http://www.gunaysigorta.az/>
21. “Xalq Sığorta” - <http://www.xalqsigorta.az/>
22. “İcbari sığortalar haqqında” AR-nın 2011-ci il 24 iyun tarixli 165-IVQ nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında AR Prezidentinin Fərmanı -
<http://www.e-qanun.az/framework/22229>
23. “İpək Yol Sığorta” ASC - <http://www.silkwayinsurance.com/>
24. Koronavirus - <https://koronavirusinfo.az/az>
25. “Qala Sığorta” - <http://qala-insurance.az/>
26. Lətifov N. 2015,
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/02/mulki_az03032016.pdf?fbclid=IwAR1y3BdQXT095aerszq8PGTzpkYJQjuFfEmrhL3GVygY1GWssXtuUnlycMI
27. “Meqa Sığorta” ASC - <https://meqasigorta.az/>
28. MIRZƏYEV Z. (2011), Sığorta Terminlər Lüğəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və beynəlxalq təcrübənin müqayisəsində.
<http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/Izah2011.pdf>.
29. “Paşa Sığorta” - <http://www.pasha-insurance.az/>
30. Səfərov E. 20.09.2012, “Vulkan haqqında” Səh. 12,
<http://www.anl.az/down/meqale/paritet/2012/sentyabr/263220.htm>
31. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu - <http://www.e-qanun.az/framework/13983>

Türk dilində:

1. Afet ve Acil durum Yönetimi Başkanlığı <https://www.afad.gov.tr/>

2. Türkiye Motorlu Taşıt Bürosu - <https://www.tmtb.org.tr/RSH>

İngilis dilində:

1. USGS National Earthquake Information Center <https://earthquake.usgs.gov/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1:	Su axımının miqdarına görə fazaların ayrılması.....	17
Cədvəl 2:	Daşqınların qarşısının alınması məqsədilə tikilən su anbarları.....	18
Cədvəl 3:	Sığorta şirkətləri və fəaliyyət göstərdikləri icbari sığorta növləri.....	21
Cədvəl 4:	YKS üzrə bağlanmış yaşıl kart müqavilələrinin sayı (ədədlə) və Sığorta haqlarının məbləği (manatla)	26
Cədvəl 5:	YKS üzrə ödənilmiş sığorta hadisələrinin sayı (ədədlə) və sığorta hadisələri üzrə ödənişlər (manatla).....	27
Cədvəl 6:	Dünyada başverən zəlzələlər	35
Cədvəl 7:	Azərbaycanda baş verən zəlzələlər	36
Cədvəl 8:	2018-ci ildə Sığorta şirkətlərinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri.....	39
Cədvəl 9:	2018-ci ildə “Azre Təkrarsığorta” şirkətinin təkrarsığorta üzrə gəlir və xərcləri	40
Cədvəl 10:	2018-ci il üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	40
Cədvəl 11:	2018-ci il üzrə DƏİS sığorta ödənişləri.....	41
Cədvəl 12:	2018-ci il üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	41
Cədvəl 13:	2018-ci il üzrə DƏİMMİS sığorta ödənişləri.....	41
Cədvəl 14:	2019-cu il üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	42
Cədvəl 15:	2019-cu il üzrə DƏİS sığorta ödənişləri	42
Cədvəl 16:	2019-cu il üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	42
Cədvəl 17:	2019-cu il üzrə DƏİMMİS sığorta ödənişləri	43
Cədvəl 18:	2019-cu il yanvar-aprel üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	43
Cədvəl 19:	2020-ci il yanvar-aprel üzrə DƏİS müqavilələri və Sığorta haqları.....	43

Cədvəl 20:	2019-cu il yanvar-aprel üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqqları.....	44
Cədvəl 21:	2020-ci il yanvar-aprel üzrə DƏİMMİS müqavilələri və Sığorta haqqları.....	44
Cədvəl 22:	Qeyri-həyat sığortası üzrə 2019-cu ildə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sayının 2018-ci ilə müqayisəsi.....	45
Cədvəl 23:	Qeyri-həyat sığortası üzrə 2019-cu ildə bağlanmış icbari sığorta müqavilələrinin sığorta haqqlarının 2018-ci ilə müqayisəsi.....	45
Cədvəl 24:	Avtonəqliyyat vasitəsinin növünə görə tətbiq olunan əmsallar	49
Cədvəl 25:	AR ƏMDK yanında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidmətinin əsas göstəricilərinə dair məlumat.....	52
Cədvəl 26:	Yaşayış evləri və mənzillərin DƏİS üzrə sığorta tarifləri.....	56

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1:	Təkrarsığorta mexanizmi.....	32
Sxem 2:	İSB, ƏMDK, Azərİşiq və Sığorta şirkətləri arasında inteqrasiya...	51
Sxem 3:	İSB, DİN və Sığorta şirkətləri arasında inteqrasiya.....	53

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1:	YKS-ya daxil olan ölkələr.....	25
----------	--------------------------------	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1:	Şərtli franşiza.....	56
Qrafik 2:	Şərtsiz franşiza.....	57